

A HUNOK MŰVÉSZETE

Bérczi Szaniszló, Detre Csaba, Budapest, 2004

Bérczi Szaniszló, Detre Csaba : A HUNOK MŰVÉSZETE KIFESTŐ. Budapest, 2003
A Kis Hun Szótár és Nyelvtani rész Schütz Ödön és Detre Csaba (1978) ó-örmény (grabar) fordításának felhasználásával készült

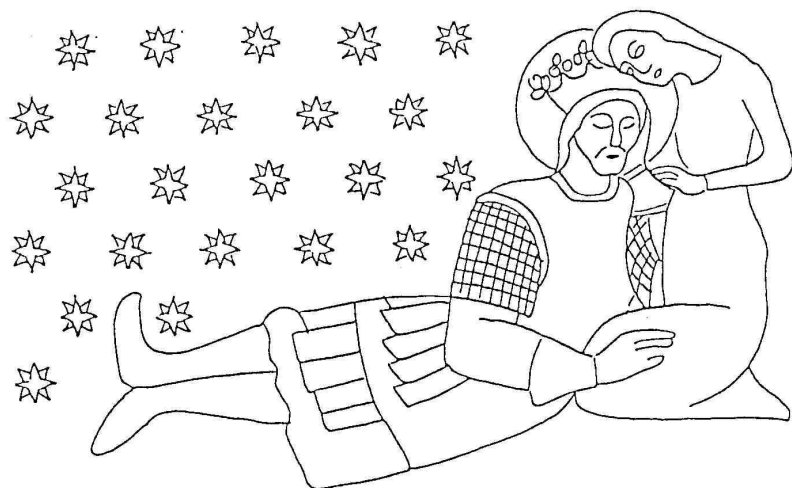
Mai ismereteink szerint a hunok ősi területei a Sárga folyó nagy kanyarjának vidékén, Ordosban terültek el. A kínai krónikák említik, hogy a hunok a magukat han-nak nevező kínai ősöktől szakadtak el, s maradtak független törzsek a Kínától északra elterülő sztyeppéken. A mai Mongólia tájain lehetett az a korai Hun Birodalom, amelyet Mao Tun nagykirály uralkodásától számíthatunk. Az Ordos-vidéki korai hun művészet alkotásai jól ismertek. Jellegetes alkotásai a sztyepei szkíta-hun állatművészetnek. Ez a művészet a Kínai nagy faltól, - amit a kínai császárok elsősorban a hunok betörései ellen építtettek, - a Kárpátok vonulatáig mindenütt föllelhetők. Az Ordoszból is ismert állatstílus művészete mellett a híres szibériai aranyak azok, amelyeket a hunok művészeti alkotásaiként ismerünk. A tükörszimmetrikusan megismételt övcsatok, amiket Nagy Péter orosz cár Szentpétervárra hozatott, sok olyan eseményt mutatnak be a hunok életéből, amelyek nálunk is ismertek, például népmeséinkből. A legismertebb ilyen történet a Szent László legenda. Nagy Géza vetette föl és az orosz Grjaznov is vallotta, hogy egy nagy eurázsiai mítosz eseményeit lehet megtalálni egyes szibériai aranylemezeken. Nagy Géza és László Gyula a Szent László legenda pihenési jelenetének az aranylemez párvját több munkájában is bemutatta. Más vadászjelenetek mellett a Szent László legenda birkózási jelenete is előfordul szibériai ötvösmunkákon, például a vjatkai tálon. Ugyancsak a hun művészet régészeti leleteinek körébe tartoznak a nagy méretű főző üstök, melyek az egész eurázsiai sztyeppén megtalálhatók. E jellegetes alkotások már föllárt anyagát, irodalmát Érdy Miklós gyűjtötte össze.

A hunok - időben egymás után - több nevezetes államalakulat szervezői voltak. A Keleti Hun Birodalom után a Közép-ázsiai Kusán Birodalom és az Európai Hun Birodalom volt a történelem három legismertebb hun állama. Irodalmi szempontból viszont talán a legjobban a kaukázusi hunok országa ismert. Az utolsó nagy sztyepebirodalomnak, az Orosz Birodalomnak fontos szerepe volt a hunok művészetének megismerésében. Az orosz régészet egységes keretek között, egységes nézőponttal tárta föl a sztyepe műveltségét és egységes képhe rendezte a fennhatósága alá került területek eseményeit. A Fekete-Tenger északi vidékén volt a Kárpát medencéből visszavonuló hunok utolsó állama. Ezen a területen éltek a honfoglaló magyarok elődei is. A Kaukázus és a Kaspi-tenger közötti területen jutottak hatalomra később a kazárok is és tartották fenn államukat 300 éven át. S erről a területről jöttek hazánkba a honfoglaló magyarok, akiknek a műveltsége a sztyeppén élő rokon népekéhez hasonló volt. Krónikáink is sokat említik a hunokkal való szoros kapcsolatunkat. Amint a képek mellett olvasható hun szótár és nyelvtan mutatja, ez a rokonság a nyelvben is erősen meg volt. Az örmény nyelven írt adatok még sok szép ismerettel gazdagíthatják az őseinkről és a rokonainkról bennünk élő képet.

Schütz Ödön sok régi örmény nyelven írt szöveget földolgozott és közreadott Örményországban. Ezek között szerepel két olyan kódex anyaga, amely hunokról szól. Az egyik az **Iszfaháni kódex** (szószedetben jelölése: I), amely a Kr.u. 500 körüli időkben íródott. Ebben **örmény keresztény hittérítők feljegyzései** állnak a **Kaukázus északi előterében az 5. század második felében és a 6. század folyamán ott létező hun államról**. A hunok életéről, nyelvéről leírt anyag a korai középkorból származó örmény nyelvű páratlan értékű feljegyzés. Az örmény szerzők e munkájukban igen magas szintű etnográfiai, grammatikai, földrajzi tudásról tettek tanúbizonyságot. Azt, hogy a feljegyzések hogyan jutottak el jelenlegi helyükre, sok mozzanatában még ismeretlen. Az bizonyos, hogy az Iszfaháni Kódex eredeti, örményországi, Van-tó környéki rejtékhelyéről a **17. század első felében került jelenlegi helyére**. Nagy Abbasz sahinsah szállíttatta, feltehetőleg örmény tanácsadói javaslatára, a **Szurb Khács örmény kolostor ősi kéziratárába**. Jelenleg az Iráni Állam nemzeti kincsének tekintik, amely státuszt a Perzsiái Örmény Apostoli Egyház messzemenően akceptálja.

A bemutatásra kerülő részletek a **kódex eredeti kigyűjtött egyes szavait, nyelvtani alakzatait mutatják be, de nem tartalmazzak hosszabb szövegeket**. Ezért ez a nyelvtani válogatás nem öleli fel a szövegekben rejlő lehetőségeket. A teljes hun fonetikus jelrendszer örmény átírásának bemutatására nincs itt technikai lehetőségünk. Az eddig földolgozott anyag azt sugallja, hogy két nyelv van jelen, az egyik az alapnyelv, amelyik mind szókinésében mind pedig nyelvtanát tekintve besorolható a mai elnevezéssel finn-ugor-türk nagycsaládba, a másik pedig egy olyan nyelv, amely az előbbitől teljesen eltérő nyelvtani szerkezetű, szókinése is eltérő, szavaira többnyire jellemző a magánhangzó torlódás. Ezt a feltételezett másik nyelvet itt a jegyzetekben (b)-vel jelöljük. E nyelv szavai, szóösszetételei általában be vannak vonva a törzsnyelven írt szövegekbe, hosszabb önálló mondatokban eddig még nem volt megtalálható. Az ősi szavakban, mint pl. a földrajzi nevek és csillagnevek esetében, gyaníthatjuk a "b" nyelvből való eredetet. A kódex több esetben utal egy keleti hun nyelvre, amely kínai hivatkozásokból ismert, s ez a nyelv - úgy tűnik - szakrális jellegű. De ez nem a "b" nyelv.

A másik forráshely a **Krétaí kódex** (szószedetben jelölése: K), amely Kr. u. 700 körül íródott. Ebben elsősorban görög feljegyzések lehetnek, s valószínűleg a Kárpát-medencében és környékén élő "szküthák"-ról szólnak: **krétaí görög szerzetesek följegyzései**. E feljegyzések, nem tisztázott körülmények között, a **14-15. század folyamán örmény szerzetesek birtokába jutottak** és a 17. század első felében kerültek az Iszfahán Tartományban lévő Szurb Khács örmény kolostorba. A kolostori hagyomány szerint itt egy "Pszák" nevű szerzetes fedezte fel a Krétaí Kódexnek a többi hun feljegyzésekkel való témaazonosságát. A szöveg idéz néhány szkütha szót, - lásd a (K) jelölést, - amelyek megegyezést, vagy nagy hasonlóságot mutatnak az iszfaháni kódex vonatkozó szavaival. Az egyetlen bilinguis (kétnyelvű) szöveg a "Kézdetben vala az ige..." kezdetű szöveg. A Krétaí Kódex ma szintén a Szurb Khács kolostor birtokában van és iráni nemzeti kincs. Reméljük, hogy az eurázsiai művészeteket bemutató sorozatban eddig már megjelent kifestőkhöz hasonlóan A hunok művészete című kifestő is sok örömet szerez majd a rajzolni és festeni szerető felnőtteknek és gyerekeknek.

A HUNOK MŰVÉSZETE

Bérczi Szaniszló, Detre Csaba, Budapest, 2004

KIS HUN SZÓTÁR (Schütz Ödön, Detre Csaba nyomán)

FONETIKA: A hun betűk száma megegyezik a klasszikus órmény betűk számával, eltekintve az órményben nem létező Ü betűtől. Ezt az órmény átírásban UJ-nak, vagy a görög Y alkalmazásával jelölik. A hun szövegek minden valószínűség szerint, a fonetikus betűkön túl, szótagjeleket is használ ligatúra-szerű összetételben. A magyar fonetika szerinti átírást az órmény betűjelek alapján végeztük el. Tudvalévő, hogy az órmény betűrendszer a legfonémhűbb az írás története során. Az nem dönthető el bizonyosan, hogy a hun betűk tökéletes megegyezése az órménnyel eredeti megegyezés-e, vagy csupán egy "interpretatio armenica".

Betűk a magyar átírás szerint:

a, á, b, c, cz, cs, csh, d, dz, dzs, e, é, f, g, gh, gy, h, ch, i, j, k, kh, l, ll, m, n, o, ö, p, ph, r, rr, s, sz, sss, t, tz, th, u, ü, v, w, z, zs. (Megjegyzés: Mint ahogyan az órményben sincs TY és NY mássalhangzó, úgy a hunban sincs jelölve.)

hun: chun(l), többesz.: chunkh + hunok területe

ember (férfi): chun, chunkh(l,K), (K: szküthai)

nő: inü, többes sz.: inekh(l)

úrnő, uralkodónő: aszuni(l)

FŐNEVEK TÖBBESZÁMA:

A hun főnevek nagy többsége magánhangzóval végződik. A főnevek többes száma a végző magánhangzótól függetlenül: végmagánhangzó nélküli tő+ EKH, pl. kevi, kevek. A mássalhangzóra végződő szavaknál: tő+KH. pl. chun, chunkh. A fentiekől eltérő rendhagyó főneveket mindig külön jelöljük.

FŐNEVEK TÁRGYESETE:

Magánhangzóval végződő szavaknál: -T végződés, pl. kevit, mássalhangzóval végződő szavaknál: -ET végződés, pl. kevekhet.

FŐNEVEK BIRTOKOS ESETE:

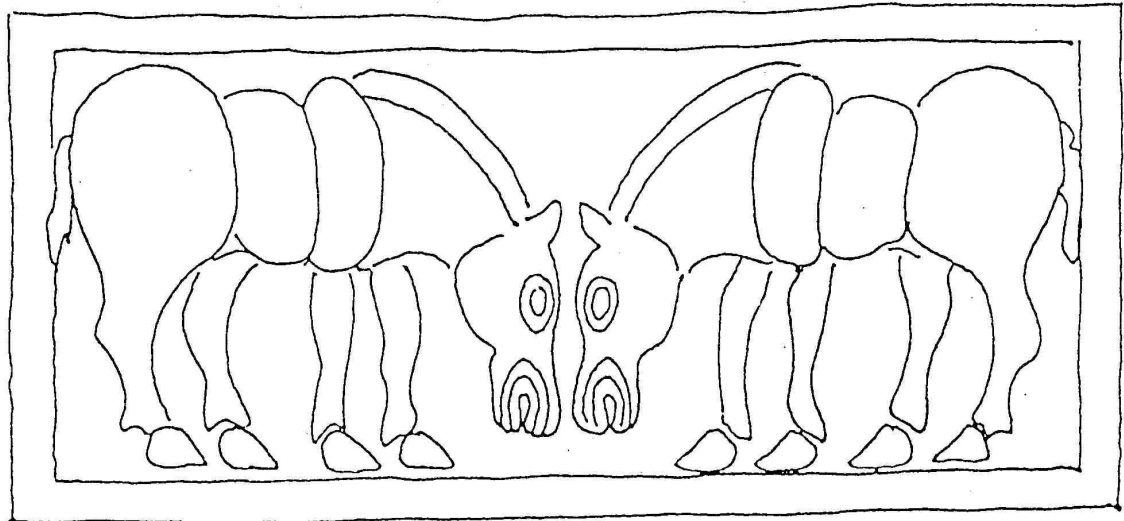
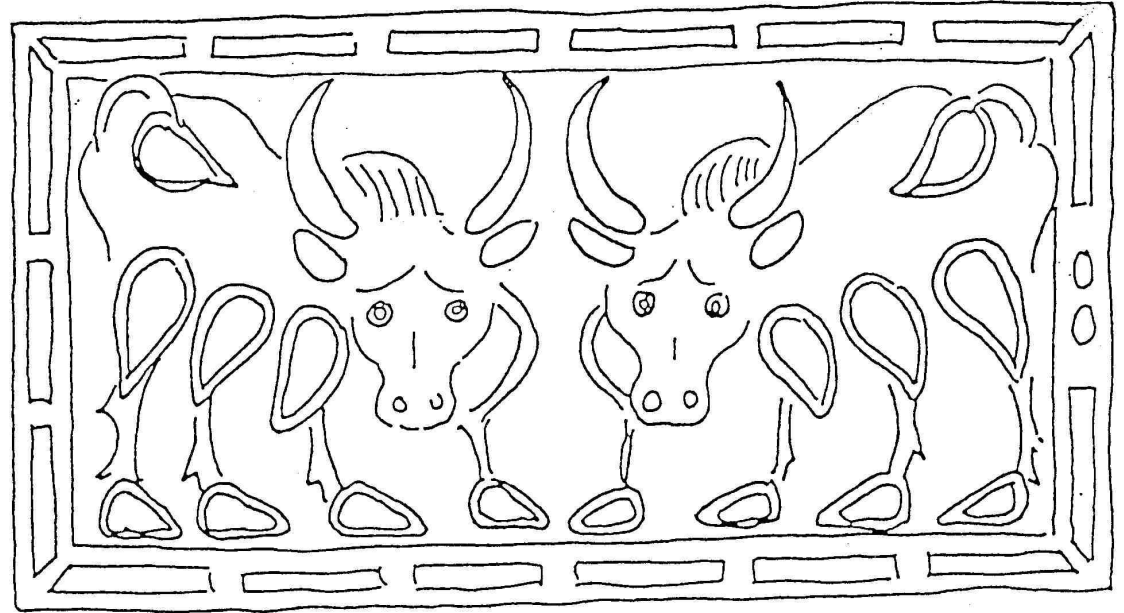
Magánhangzóval végződő szavaknál: -JE végződés, pl. kevi_{je}, többes szám: kevek_{hé}. Mássalhangzóval végződő szavaknál: -É végződés, pl. szöm_é

FŐNEVEK RÉSZES ESETE:

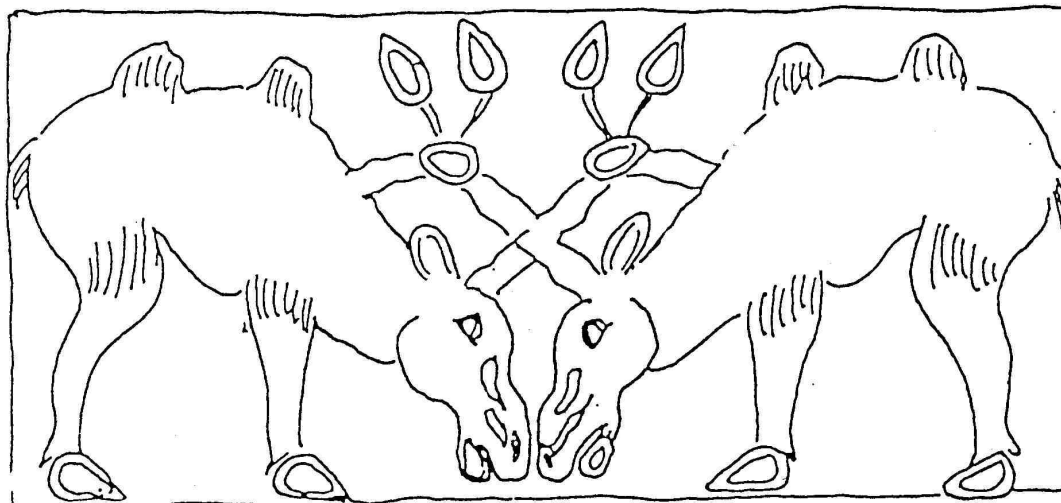
Egyes szám: -NEKI szóvégi képző, pl. kevineki = kőnek, többes szám: szötő+EKHNEKI szóvégi képző, pl. kevek_{hneki} = kőeknek

FŐNEVEK ELVONATKOZTATÓ ESETE:

Magánhangzóval végződő szavaknál: tő+ -ETÜL szóvégződés, pl. kevetül, mássalhangzóval végződő szavaknál: -ETÜL szóvégződés, pl. kevek_{hetül}, szöm_{etül}.

Ordoszi bronzok, melyek a világ nagy múzeumaiban mindenütt megtalálhatók. Leggyakrabban tükörszimmetrikus a minta

elrendezése. Főszereplők rajtuk az állatfigurák, de megjelenik rajtuk a jellegzetes sztyepei állatküzdelmi jelenet is.

BIRTOK HELYZETŰ FŐNEVEK RAGOZÁSA:

neilim: nyilam	neiliam: nyilaim
neilit: nyilad	neiliat: nyilaid
neilej: nyila	neilaj: nyilai
neilinkh: nyilunk	neiliankh: nyilaink
neilitekh: nyilatok	neiliathakh: nyilaitok
neilekh: nyiluk	meiliaikh: nyilaik

A tárgy-, részes-, stb. esetek továbbképzése a fentiek szerint, kivéve a jelentősszámú rendhagyó formákat: pl. kezim, kezit, kezej, kezinkh, kezithekh, keziekh (alanyese!) de tárgy esetben: kezimet, kezitet, kezET, kezinkhet, kezitheket, keziekhet.

R végződésű egy szótagú főnevek ragozása. Pl. sor(sor), ser(sör), bor(bor), tur(árok), zur(csermely), stb.
a.e.: sor, t.e.: sort, r.e.: sornek, b.e.: sorej, e.e.: sortül.
birtokként: sorim, sorit, sorej, sorinkh, sorthek, sorikh, t.sz.: soriam, soriat, soriaj, soriankh, soriathok, soriakh.

TESTRÉSZEK:

fej: phe(I), fé(K)
agy, agyvelő, csontvelő: ajge(I)
kéz: kezi(I)
kézfej: su(I)
szem: szöm(I), szüm(K), oi(I,b)
arc: girze(I)
orr, hegycsúcs: ore(I)
száj: szá(h)(I)
nyelv: til(I), nyelv mint beszéd: lezu(I)
áll (testrész): alje(I)
fog: pige(I), gogazat: puge, pugekh(I) - fogni, megszerezni: pugin. Pl. Kutha pugutta martit: a kutya megfogta a madarat.
hát: jata(I)
szív: szerti(I) szeretet: szertild(I), szerelem: szirünild(I), szerelmes: szirüni(I), szeretetre méltó: szirünesi(I), szíves: szirünesi(I)
szívtelen: szirünesen(I)
íny: hije(I)
ér(vérér): iri
vér: veri(I)
pénisz ("fasz"): puszi(I)
láb (alsó lábszár): bana(I)
talp: talba(I)

CSALÁDI VISZONYOK:

apa: atha(I,K)
apai: athaji(n)(I)
anya: maja(I,K)

fia v.kinek: vi(I,K)
 lánya v.kinek: ani(I)
 unoka: nimere(I), unokaság, unokai viszony: nimrüd(I),
 unokai viszonyban álló, unoka generációjából való:
 nimrild(I)
 nagyapa: udatha, uda(I)
 dédapa, ősapa: ise(I)
 nagyanya: ike(I)
 öcs: ecse(I)
 vő: vede(I)
 férj: peri(I)
 feleség: eme, meme(I)
 anyaméh: ema(I)
 nemzés, nemzet: ont(I), nemzeni: ontin(I)
 család: önta(I), nemzetség: öntad, nemzetségfő:
 öntatha(I), nemzetség ősanyja: öntamaia(I), törzs: öntadikh,
 törzsi: öntadisi(I), törzsfőnök: athama(I)
 rokon: akrun(I) rokoni: akruni(I)
 barát: baresi(I), baráti(lag): baresild(I)
 szeretni, kedvelni: baresin(I)
 szerelem: szertild(I), szirünild(I), szeretni(szerелеmmel):
 szertin(I)
 szerető(szerелеmmel): szertigh(I)
 ikrek: jerku(I)
 név: ine(j)u(I)

SZÍNEK:

fehér: pé(j)r(I)
 fekete: phektej(I), pekté(K)
 kék: golka(I)
 piros, vörös: verisi(I)
 sárga: sarakh(I)
 zöld: zezild(I)
 szürke, ezüstsínű: szorild(I)
 lila: ün, üjn(I)

ÉRZÉKEK:

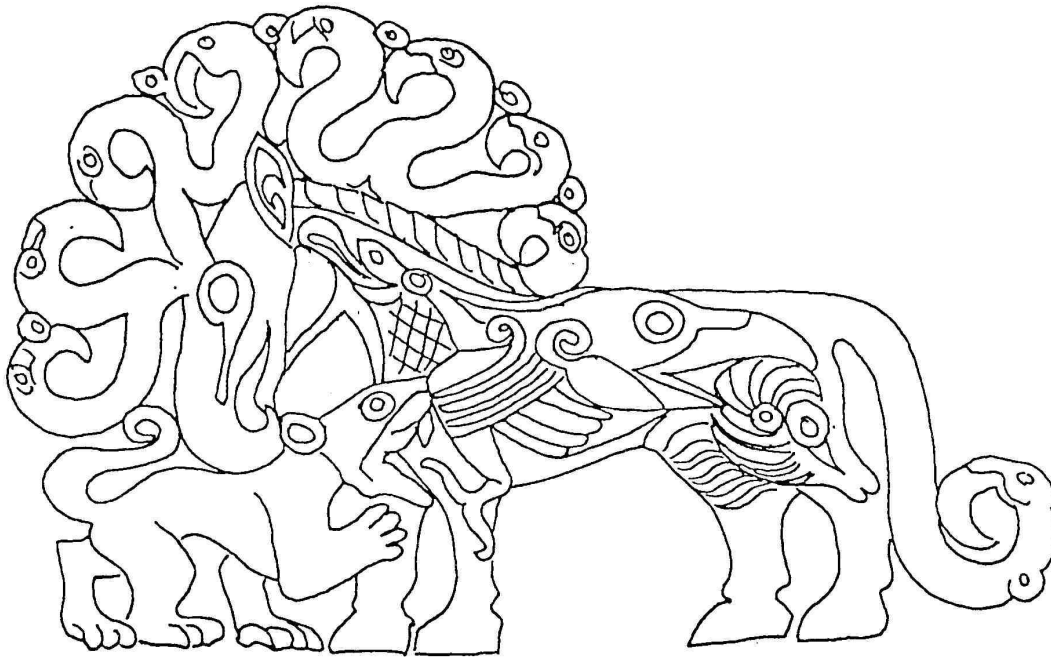
íz (gustus): iszte(I)
 ízlelni: isztin(I), ízleltetni: isztatin(I), ízletes: isztild(I)
 szag: szaghu(I), szagolni: szaghin(I)

FÖLDRAJZI FOGALMAK:

víz: vezi(I,K)
 tenger: tengir(I), tengér(K), tengird(I). Vmiből rengeteg:
 tengirdi(I)
 Fekete tenger: Phektej tengir(I)
 folyó: volgjagh(I)
 patak: zu(I)
 kiszáradt patak(völgy): szike(I), száraz: sziki, szikild(I)
 szikes(?): szikesi(I)

Szibériai aranylemezek. Nagy Péter cár kezdte el összegyűjteni őket. Főleg állatküzdelmi és vadászjelenetek vannak rajtuk.

A csőrös ló ábrázolásokat Érdy Miklós jellemzően hun művészeti mintaelemnek tekinti. Alul vadkanvadászatot láthatunk.

csermely, kis patak: zur(I)
 tó: tava(I,K)
 part: ugu(I)
 föld(terület): maha(I)
 iszap, agyag: csepe(I), iszapos, agyagos(terület): csepild(I)
 pusztaság, legelő: sziri(I,K)
 síkság: sziris(I), szirild(I)
 hegy: jagh(I)
 negyalja: soprun(I)
 iakatlan határsáv, gyepű: outou(I)
 hegység: jaghek, jaghild(I)
 lejtő: lüthü(I)
 völgy: vüldi(I)
 árok, kis völgy, folyómeder: tur(I)
 erdős hegyvidék: kert(I)
 Duna: Delivolgjagh(I)
 Volga: Madüvolgjagh(I)
 Don: Kücsüvolgjagh(I)
 Dnyepr: Bastevolgjagh(I)
 Krim: Khimru(I,K)
 Araxész: Uaieia, v. Wuaweia (I,b)
 Örményország: Hajkh(I), örmény: hai(I)
 Római birodalom: Rimurrukh(I), római: rimi(I)
 Kaukázus: Tesjaghild(I)
 Kárpátok: Karrabata(I,K)
 Ararát: Maszisz(I)
 Elbrusz(?) Napijagh(I)
 Mezopotámia: Isurrukh(I), mezopotámiai: isurrukh(i)
 Egyiptom: Kemt(I), egyiptomi: kemti(I)
 Perzsia: Parszikh(I), perzsa: parszi(I)
 India: Hind(I) indiai: hindi(I)
 Japán(?), Korea(?), esetleg mindkettő: Szelevu(I)
 ég(bolt): ige(I), égi: igesi(I)
 Észak: havaId, északi: havaldi(I)
 Dél: dele, déli: deli(I,K)
 Kelet: toka, keleti: tokai(I,K), Toku: keleti tartományok(I)
 Nyugat: nise(I), nyugati: nisi(I) Nyugati Birodalom:
 Nisurrukh(I)

ÁLLATOK:

nagy emlős állat általában: bá(I), szent állat: suchü bá(I)
 ló: lú(I,K), többesz.: luvckh
 kutya: kutha(I,K)
 oroszlán: singa(I)
 tigris: sira(I)
 hal: kala(I,K)
 madár általában: márti(I)
 sas: sas(I)
 ölyv: hülíe(I)
 holló: khulla, khullu(I)

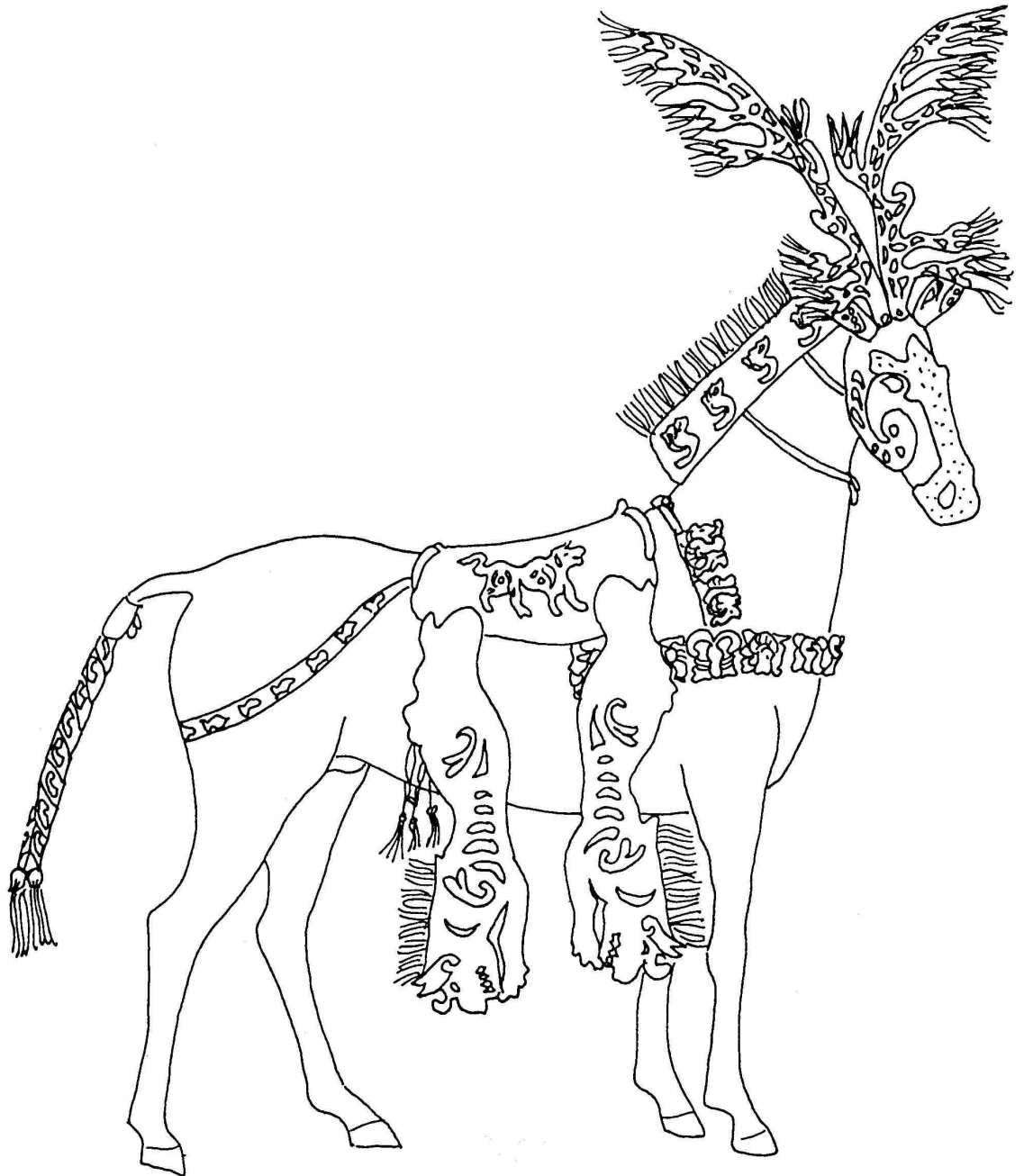
bika: büka(I)
ökör: üker(I)
szarvasmarha: ált. bajla(I)
tehén: inke(I)
elefánt: játi(I)
medve: hevi(I)
farkas: jugra(I)
róka: vüla(I)
teve: tüve(I)
juh: hovi, többesz.: hovekh(I)
egér: csucsa(I)
patkány: racsa(I)
majom: majmun(I)
disznó: tonzu(I), tonszu(K)
szarv: szo(a?)ru(I)
sáska: sasaka(I)
béka: beka(I)
csalogány: bulbül(I)
kígyó (nagy): kila(I), kígyó(kicsiny): vomba(I)
gyík: klik(I)
sárkány: vom(I)

NÖVÉNYEK:

erdő: vanta(I), erdős: vantasi(I), erdei: vanti, vantai(I)
tölgy: büldzse(I)
alma: alma(I)
árpa: árpa(I)
len: ini(I)
fa: fo(a?)va(I)
falevél: zize, zezi(I)
tő(növény töve): tüvi(I)
fű: fővi(I)
dió: dzs(cs?)ijágh(I)
virág: virágh(I)
rügy, hajtás: csüma(I)
sás: sás(I)
moha: muha(I)

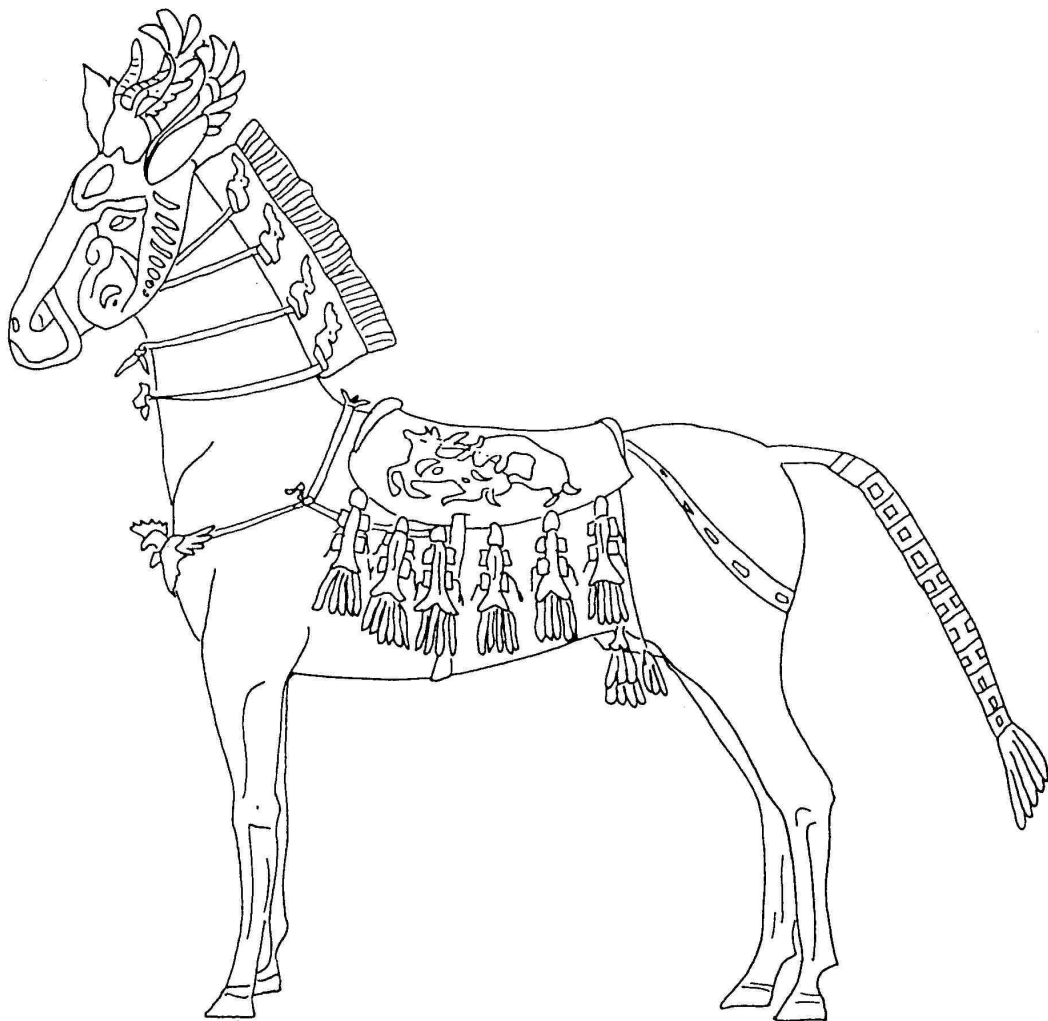
ÉLETTELEN TERMÉSZET:

föld: teh(j?)i(I)
kő: kevi(I)
szikla: karra(I,K)
arany: zarani(I,K)
réz: vase(I)
bronz: tesvase, szurrvase(I)
vas: tom(I,K)
tűz: teszth(I)
láng: tes(I)
jég: jėj(I)
hó: hava(I)

A paziriki ásatásokon föltárt leletkincs sok mindenben hasonlított a Fekete-tenger és a Kaukázus északi oldalán előforduló szkíta kurgánok leletanyagához. Ezért is kapcsolták az Altáj hegységben a kurgánokban végzett ásatásokon talált hagyatékat a szkítákhoz. Későbbi mongóliai ásatásokon, például Noin Ulában, azonban szintén a szkíta állatstílushoz hasonló, de jellemző ordoszi kapcsolatokat is mutató leleteket tártak föl. Ma már az Altáj hegységben talált kurgánleleteket egyes kutatók a hunok hagyatékaéhoz sorolják. Sok szarvasnak s más "égi" állatnak átöltöztetett paziriki ló és felszerelése volt rekonstruálható a leletek alapján. Két ilyen földszített lovat látunk itt: a bal oldali szarvasagancssal, a jobb oldali pedig madárszárnyakkal díszes.

fagy, megfagyás, heg, hegesedés: jegh(I). (meg)fagyni,
hegesedni: jegin(I), megfagyasztani: jegatin
szél: szele(I)
vihar: hua(I), zivatar: dünad(I)
zivatar: zud, zivud(I), kis zivatar: zudor(I)
villám: düna(I)
szivárvány: egeü(I)
só: sava(I), sós(savas?, savanyú?): saveni(I)
üveg: ivej(I)
ír, gyógyír, orvosság: teri(I)
kút: kutu(I)
por: poura(I)
szemét, üledék, szar: sara(I)

TÁRSADALOM:

város, település: urr (I: kaghak, K:polisz)
többesz.: urrukh(=állam) (I)
ország, uralom: urruságh(I)
Keleti hun fejedelemségek a Kr.e. 6.-Kr.u. 2. szd.-ban:
Sonyu(I), Sonyukh(I)
falu: kügü(I)
tanya: kügili, kügir(I)
hon, otthon: hom(I)
élettér: elve(I)
út: utu(I,K)
ösvény, csapás: pruu, puru(I)
isten(?), ősapa: isatha(I)
hit, vallás: hara(I), vallásos: hatesi(I)
szellem: cháá(I)
diadal: di(gy?)evi, diadalmas (személy) di(gy)evisi,
diadalmas(dolog): di(gy?)evild(I)
ősapai, ősi, isteni(?): isathain(I), isztain(K)
törzsfőnök: athama(I,K) törzsfőnöki: athamaji(I); touman(I),
egy K-i hun fejedelmek neve is.
tartományúr, herceg: ishán(I)
férfi, fiú(?): pigu(I)
szövetség: khalka(I)
szövetség, szövetség katonai értelmében: bir(I), biren(I):
szövetségben lenni
összefogás: subir(I)
"felebarát": keltüdisi(I, lásd: Tizeszava)
ház: laka(I,K)
kapu: kapu(I)
vár, erődítmény: vara(I,K)
fal: bata(I)
ól: holu(I)
birtok: ker(I), birtokos: kerisi(I)
katona, harcos: urrkhes(I), urkhüsz(K)
had(sereg): hada(I)
földműves: szamthagh(I)

út: hutu(I,K)
uralkodó, király: urrusi(I)
juhász: hovesi(I)
íjász, vadász: vijesi(I)
szó, beszéd: szava(I,K)
szótár: szavajülemid, szavajületid(I)
tudás, ismeret: tonde(I)
hír: jiri(I), új hír, ismeret, információ: bevidi(I)
kincs: küncse(I)
kegy: gi(gy?)evi(I), kegyes: gi(gy?)evisi(I)
bölc: büghücsi(I), bölcs, filozófus: büghücsgeh(i)(I)
gazdag: boja(I), gazdagság: bojad(I)
munka: acsata, acsatad(I), dolgozni: acsatin(I), munkás,
dolgozó: acsatagh, acsatesi(I)
munkaeszköz: acsatild(I)
kínai: chán(I)
örmény: haj(I), örmények, Örményország: Hajkh(I)
perzsa: parszi(I)
görög: iun, görögök, Görögország: Iunkh(I)
Konstantinápoly: Konsztantinoszurr(I)
vásár: vásár(I)
kereskedő: táváresi(I), kereskedelem: távár(I)
ének: jenekh(I)
őr: wuri(I)
örség: würikh, würesi(I)
védelem: sant(I)
szövetség: bir(I), összefogás: subir(I)
jelszó, jel: élü(I)
előkelő: dorga(I)
varázsló: hareo(I), varázslat: hare(I)
jós: huseo(I), jóslat: huse(I)

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYEK:

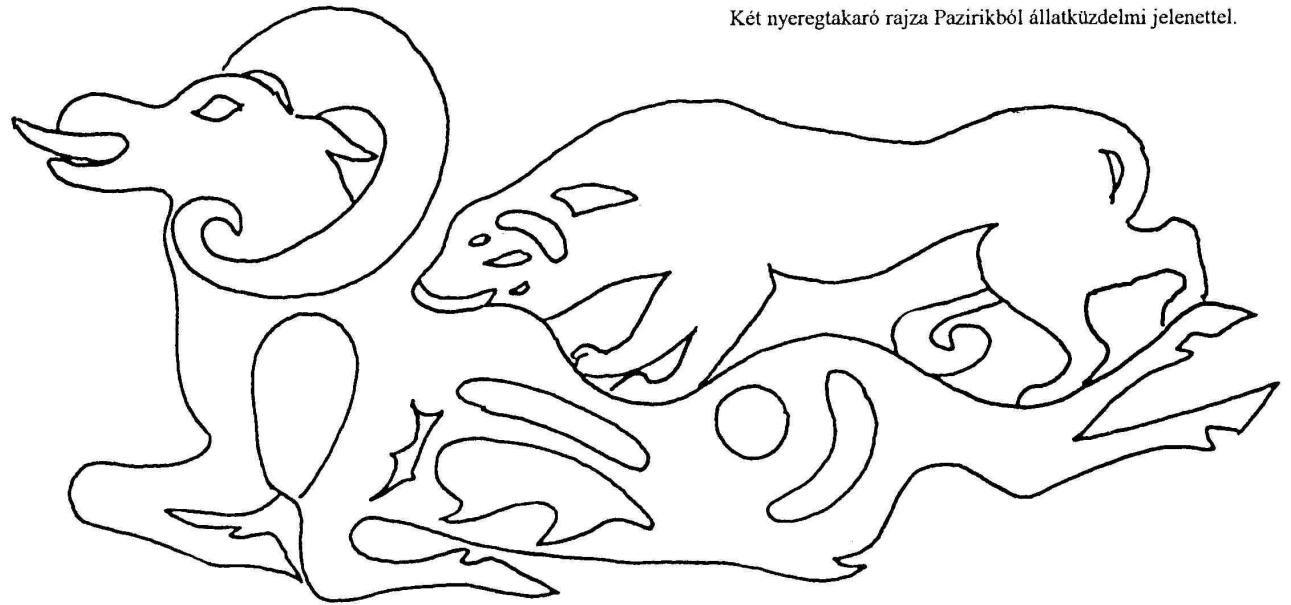
Rutichun: legendabeli keleti hun király, Kína területén háborúzott a tartományurakkal, államot alakított, szövetségese volt a "ti" nép törzsfőnökeinek, ezt a népet egyes sinológusok ősi türk népnek tartják (Kr. e. 6-5.sz.d.). Később több nyugati hun vezér neve is: valószínű jelentése: kemény harcos.

Madü (a Nagy): Hun fejedelmek neve, rang megjelölést is jelent. Örményre thagavor (király)-ként fordították. /kínai megjelölés: Modu/

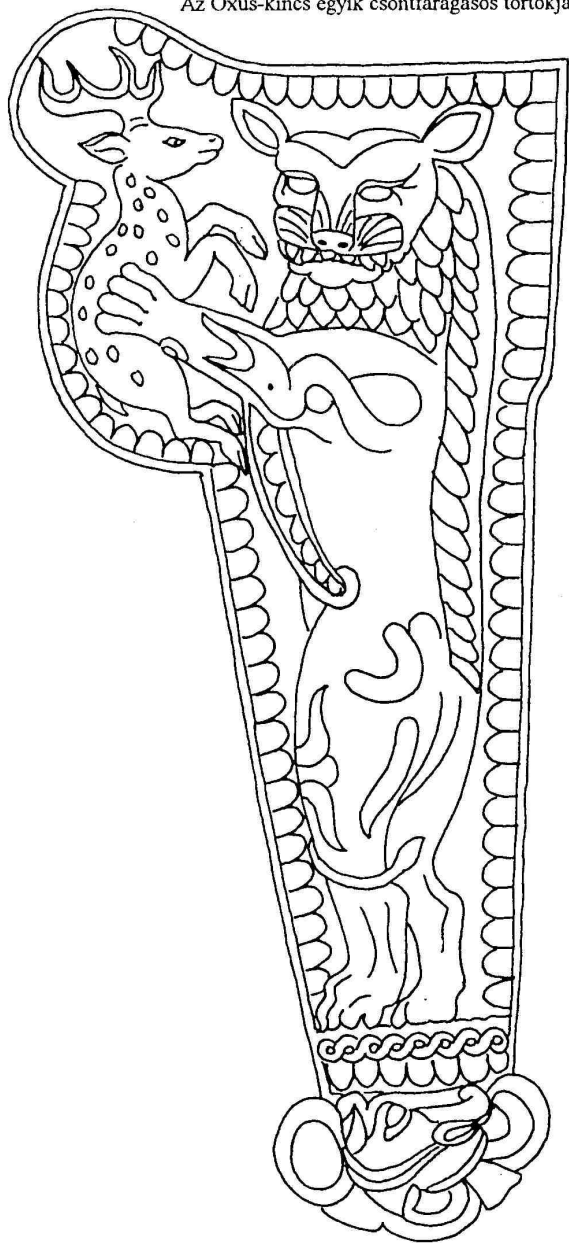
Touman (=athaman?). Több ókori K-hun fejedelem neve. Legjelentősebb e néven: **Madü Touman** (Kr.e. 3.sz.d.): Kína jelentős részét elfoglalta, **Qin Shi Huanti** császár ellene építtette a Nagy Falat.

Balamír, Balambér (4.sz.d.): Welamabiri: kitartó, szilárd szövetséges

Gotekhejberi: gót-hun származású vezér, Aetius ellen harcolt: a gótok szövetségese

Az Oxus-kincs egyik csontfaragásos törtökja.

Nimród, Attila nagyapja (4.sz.d. II. fele): Nim(e)rüd: unoka, valószínűleg Welamabiri unokáját érte alatta.

Bendegúz, Attila apja: Bendeguzi: kiszámíthatatlanul gyors parittyá v. Bendeguzisi: u.a. vagy rajtaütő parittyás, parittyával rajtaütő.

Attila: Athira, jelentése atyácska. (az r helyetti l eltejedése vsz. mássalhangzó torzulás, vagy. a gót alak elterjedése. Gótul: Atila: atyácska. Eredeti neve, [rangja mint elsőszülött?]): Madü (A Nagy)

Buda: jelentése: főpap, v. megvilágosult. (v.ö. szanszkrit)

Tesviju: jelentése: tüzes íj. Keleti hun király, az 5. század végétől 6. század első negyedéig uralkodott. Bizánci görög interpretációja (gr.): Theseus

Kopibar: (Tesviju öccse) jól célzó. Esetleg összefügg a későbbi magyar "Koppány" névvel.

VALLÁSI, MONDABELI SZEMÉLYEK, FOGALMAK:

Asaraszúni(I): világot uraló nő, a világot szülő

Chunckh asarurrasagh(I): hunok világoralma

Azara(I):monda, Suchazara(I): szent monda, szent történet

Isechunckh athama(I):a hunok világot nemző őse

Asaront(I): A világ nemzése Isechunckh és Asaraszuni által

Asarfova(I): világfa

Igejibir(I): égi szövetség

Szuhasar(I): felső világ, menny

Vahasar(I): alvilág

Gal(I): mesebeli óriás, gali(I): óriási

CSILLAGOK: [Csillag: azdigh(I)]

Nap: Napi(I,K)

Sirius: Szuoi(I) jelentése (b nyelven?): felső szem

Vega: Aveni(I)

Arcturus: Szureni(I)

Capella: Golkeni(I)

Antares: Vereni(I)

Fomalhaut: Fomalhaut(I)

Rigel: Zarugh(I)

Bethelgeuze: Bethelgeuze(I)

Altair: Athaira(I)

Aldebaran: Aldebaran(I)

Polaris: Egazdigh(I)

Regulus: Bájnekhenni(I)

Spica: Memazdigh, Meme(I)

Pollux: Jerkeni(I)

Castor: Jerkaielo(I,b)

Dheneb: Arana(I)

Procyon: Somaielo(I,b)

Hamal: Azrateni(I)

Seratan: Ktüteni(I)

Mezartim: Oredeteni(I)

CSILLAGKÉPEK:

Általános megjegyzés: *A hun csillagképek formálása nem megegyező az egyiptomi-mezopotámiai-görög-arab csillagképekkel, inkább mutat hasonlóságot a kínai formációkkal. Ez vonatkozik az állatövi csillagképekre is.*

Az alábbiakban a hun csillagkép megjelenését mellett feltüntetjük a mai csillagászati megnevezést is. (A +-el jelzett csillagképnevek jelentését nem ismerjük.)

Tejút: Éjalana(I)

Ursa Maior (Göncöl-szekér): Lubba (kanál)I

Orion: Würen(I)+ (talán valamiféle ör)

Geimini (Ikrek): Jerku(I) - itt a név megegyezik a mai asztronómiai megnevezéssel.

Cassiopeia: Bollob(I)+

Draco: Sas(I) jelentése: sas

Corona Borealis: Einaia(I)+

Leo: Kutha(I) jelentése: kutya

Cygnus: Gize(I) jelentése: kereszt

Sagittarius: Vijesi(I), jelentése: íjász

Scorpius: Jijeti(I)+ (talán: rák)

Aries: Doitieloia(I,b?)+

Auriga: Pszak(I) jelentése: koszorú

Taurus: Bara(I), jelentése: lándzsa

Virgo: Virágh(I), jelentése: virág

Capricornus: Beka(I), jelentése: béka

Canis Maior: Chun(I,K), jelentése férfi, harcos

Aquila: Viju(I), jelentése: íj

Delphinus: Kalujnidzsiszegh(I), jelentése: rombusz

BOLYGÓK:

Hold: (H) Aji(I)

Vénusz(bolygó): Feni(I)

Marsz(bolygó): Verilun(I)

Jupiter(bolygó): Prálun(I)

Szaturmusz(bolygó): Jalalun(I)

IDŐSZAKOK:

év: or,

nap(idő): bi(I), gin(nappal)I)

éjszaka(főnév): ichel(I), éjszaka(időhat): ichelt(I), éjszakai: icheli(I)

hajnal: nahal(I)

esthajnal: mer(I), klünichel(I), este: mer(fn), este (időh.):

mere, esti(mn): meri

TUDOMÁNYOK, Tudományos Eszközök:

tudás: tued(I)

tudós, bölcs: tudzsi, tudzsisi(I, keleti hun)

tudomány: tuedekh(I)

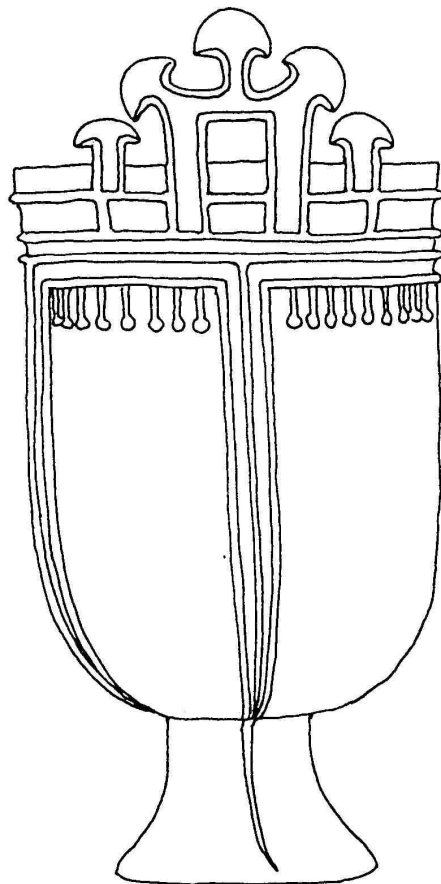
filozófia: bügücsued, bügücsszirtild(I)
könyv: kuna, tudjülemild(I)
történelem: volgildid, volgildtued(I)

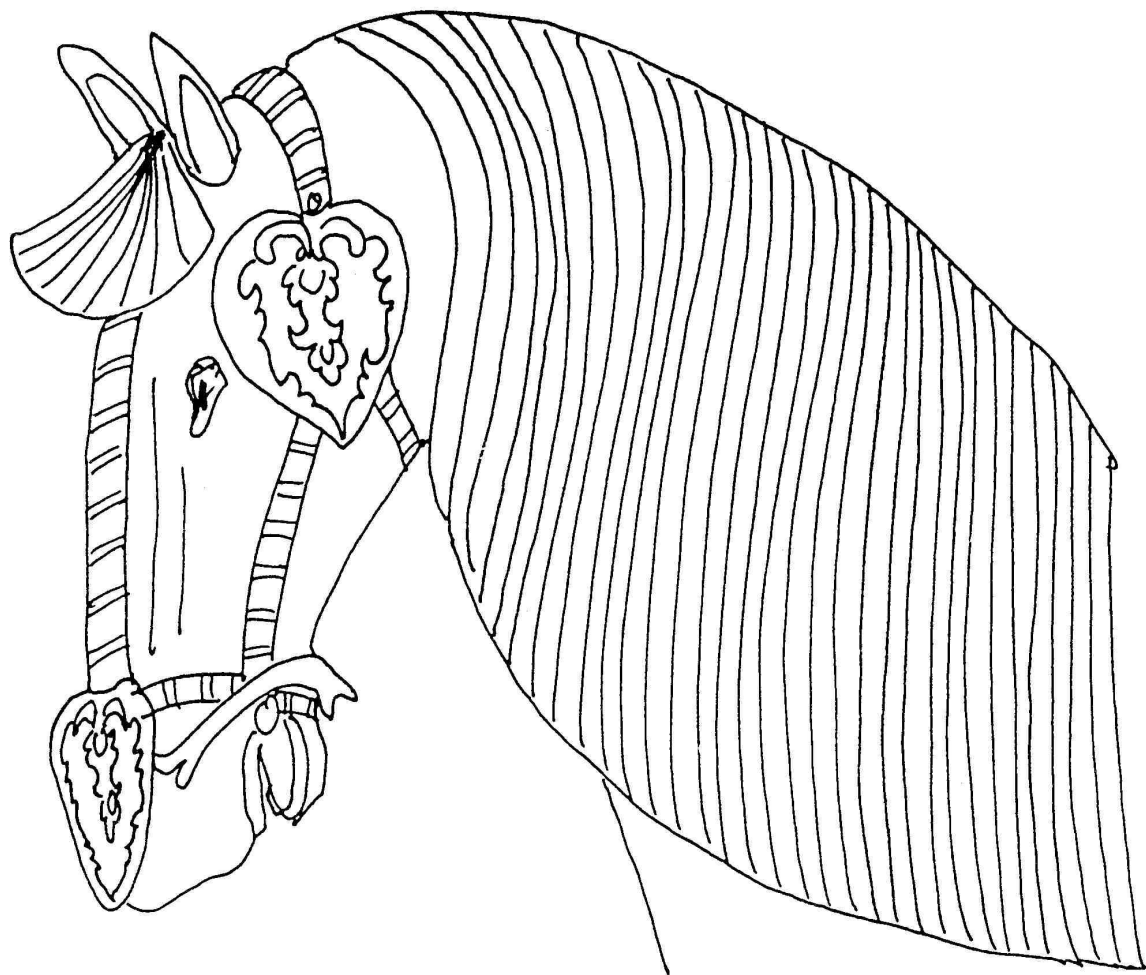
SZERSZÁMOK, ESZKÖZÖK, FEGYVEREK, ÉPÍTMÉNYEK:

fegyver (vérontó eszköz): pegüveri(I)
kard: szurr(I)
sarló: sarlagh(I)
fáklya: wiloia(I, b?)
pajzs: vapa(I)
lándzsa: bara(I)
íj: viju(I), íjász: vijesi(I)
íjhúr, ideg: itekh(I)
nyíl: neil(I)
tegez: thegisz(I)
penge, él: tere(I)
csapda, kelepce, tőr: teir, terild(I)
parittyá: guzi(I)
kés: saku, szaku(I)
buzogány: tumba(I)
balta: balta(I)
kapa: taka(I)
sisak: sisak(I)
fejvédő kendő, fátyol(?), amelyet a koszorú alá tesznek:
thaga(I)
ágy: gaja(I)
szék: athorr(I)
asztal: szeghán(I), szeghild(I), gazdagon terített szatal: madü
szeghild v. szeghán(I)
tükör: tiker(I)
üst: hüsti(I)
amfora, agyagtartály: dengi(I)
kehely: glandi(I)
kulacs: budga(I)
kulacs dugója: thum(I)
öv: vüvi(I)
sátor: satur(I)
asztal: szeghán(I)
hurok: kirta(I)
kanál: lупpa(I)
gát, elhatároló eszköz: iti, itild(I), elhatárolni, elválasztani:
itin, ejtin(I)
vejsze (vízzáró fonott halászati eszköz): vezite (vezi+iti)(I)
sírhalom(kurgán): onga(I)
piramis: gula(I)

ITALOK: [ital: hü mild(I)]
bor: bor(I), sör: ser(I)
tea: csaj(I)

A bronz üstök is a hunok hagyatékának egyik jellemző leletei. Érdy Miklós összegyűjtötte a legfontosabb előfordulási helyeket. Ordosz vidéke mellett a Bajkál-tó környékén és az Altáj-hegységben, az Ob és az Irtis vidékén, aztán a Kaukázus északi részén a Volga torkolatánál és a Kárpát-medencében van a fő csoportosulása a hun főző üstöknek. A díszes bronz üsttől jobbra egy hun temetkezésből származó összetett lófejdiszt láthatunk.

Kínai cserépló feje jellegzetes sztyepei lószerszámmal és díszítéssel. A kínaiak is a hunok lovait vásárolták, átvették hadseregfejlesztési vívmányikat. László Gyula részletesen elemezte és bemutatta a honfoglaló magyarok lószerszámát és annak a sztyepei szkíta és hun lovasfőlszereléssel való kapcsolatát.

ÉTELEK:

étel: hetild(I) etimológiai eredete: lételem
 hús: kiszú(I)
 zsír, vaj(?), faggyú(?): voje(I)
 tojás: moni(I)
 étkezés: pala(I), étkezni, falni: palin(I)

CSELEKEDETEK:

harc, háború: viti(I)
 harcoló, harcos: vitesi(I)
 érkező, (el)jövendő: jüvendegh(I)
 élő: eleved, elevesi(személy)(I)
 tartani: taretin(I), társ: taretisi(I), társi kapcsolat: taretild(I)
 lépés: topa(I), lépni: topin(I)
 üzenet: isztild(I)
 sí, sivi(I): ütés, csapás
 köszönet: súr(I), surin(I): megköszönni: surim: köszönöm
 háború (nagy): patera(I)
 vadászat: báildi(I): nagy, királyi vadászat: edibáildi(I)
 vadászni: báilden:(I)
 báili, báildesi: vadász(I)
 üldözés: ildi(I)
 üldözni: ilden(I), üldöző: ildesi (személy), ildágh (ált.)(I),
 üldözött: ildáth(I)
 vmit előidéző, kiváltó, előhívó, kiváltó: pegun(I)
 rajtaütés: bendi, bendikh(I)
 (el)felejtés: velge, velgete, (el)fejeteni: velgetin(I)
 metszés, tépés: eju(I), vmit metszeni, harántolni: ejen(I),
 evezés: ejuvezi, ejuveszi(I), evezni: ejuveszin(I),
 evező(eszköz): ejuveszild, ejuvezild(I), evező(ember):
 ejuveszigh(I)
 ásás: asild(I), ásás: asatild(I), ásni: asin(I), asatin(I): ásatni,
 ásó(eszköz): asava(I), ásó(ember): asagh, asesi(I)
 vendég: vünd(I)
 vendégség: vündild(I)
 tánc: turda(I), táncolni: turdin(I), szent tánc: ruba(I)
 guzin: parittyázni, parittyával löni(I)

ELVONT FOGALMAK:

kezdet, őszállapot, "arkhé"(gör.): esziskü(K)
 koszorú, korona: pszak(I, megjegyzés: u.a. mint az
 örményben)
 Világ: Asar(I)
 összes: asresi(I)
 egész: idzsesi (v.ő.: idzsi=egy)(I)
 tér: teiri(I)
 gömb: theke(I), gömbölyű: thekild(I)
 egyenes, igaz: ughi(I)

szám: szan

lét (általános, filozófiai értelemben): salke(I), létezni:

salkin(I)

egyenes geometriai értelemben: idzsid(I)

sík geometriai értelemben: ktünid(I)

háromszög: chormuszegh(I)

négyszög: nidzsiszegh(I)

széles: baste(I)

állandó: salkanta(I)

igazhit: ughihara(I)

élet, életkőr, élettér: elve(I)

halál: jala(I)

szellem: chá'a(I)

idő(mint folyamat): volgild(I)

ősz(évszak): szüvisz(I)

rés, lyuk: rási(I)

üreg: erig(I)

magasság, magaslat: hega(I)

szabadság: ijjú(I), szabad idő, hely, akarat: ijuld(I), szabad

ember: hazati(I)

fél (két oldalból egy, u.a. mint magyar). péle(I)

vmiből rengeteg: bazmati(I), tengirdi(I)

ész: esze(I)

tanúbizonyosság: zedauwajild(I, lásd:Tizeszava)

tiszta: timis(I), tisztaság: timsild(I)

kanyar: kompu(I)

vágy: vaugha(I), vágyni vmi után: vaughin(I)

vég, vége vminek: verdzse(I)

baj: bü(I)

rossz szellem, rém: rime(I)

kár: jej(I)

NÉVMÁSOK:

ez: ejsz(I).

az: ojsz(I)

az (ott távol): oti, ote, ota(I)

valamennyi: amenda(I), amenu(I): az összes, egy halmaz

minden tagja, (valószínűleg főnévi és melléknévi értelemben is)

TULAJDONSÁGJELZŐK:

nagy: madü(I)

kicsi: kücsü(I)

piciny: pölti, pilti. pöti, piti, pötir, pitir, pöltir, piltir, piri(I)

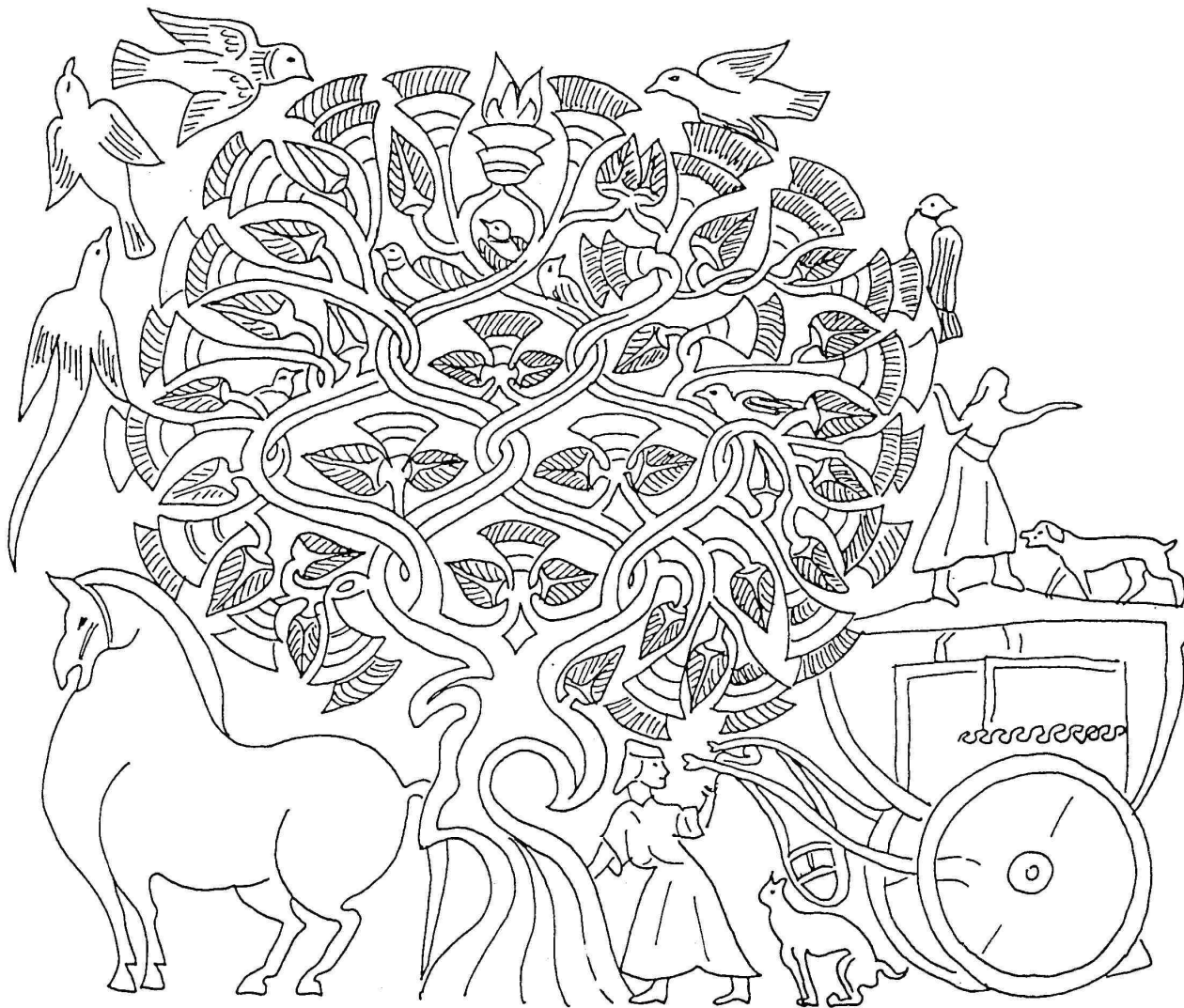
kiváló, jó: bar(I)

magas: hegi(I)

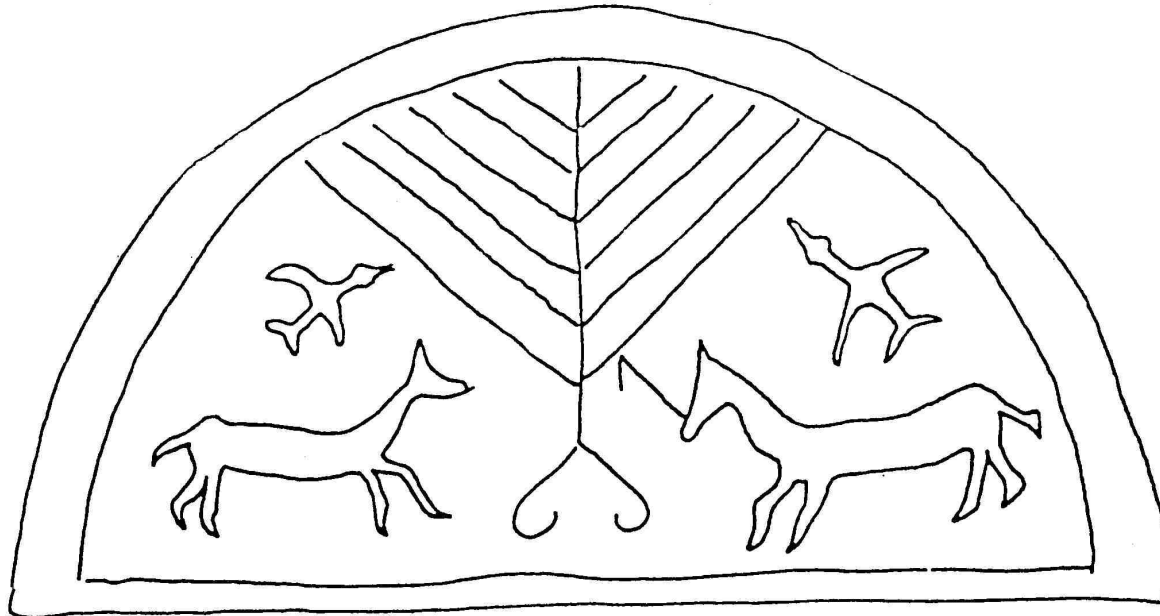
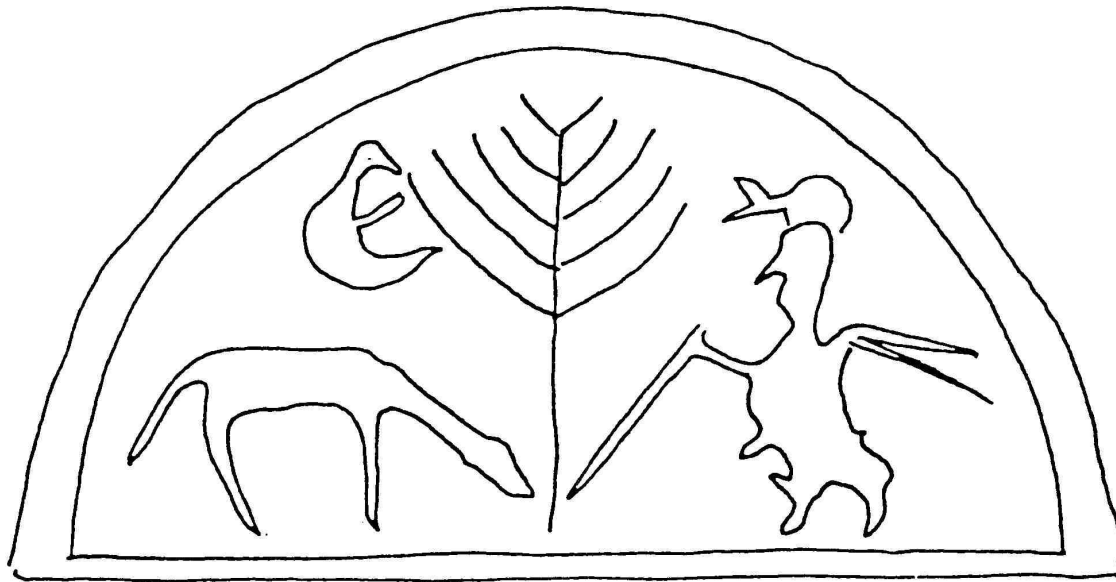
megelőző: klüni(I)

következő: jüvi(általában)I, vüni(ember)I

A túlsó oldalon életfajeleneteket ábrázoló cserepeket látunk, szintén Kínából.

Kínai síremléken a kőfaragás egy ló kocsiba fogását mutatja be. A kínai krónikák többször említik a hunok költözését. A középen álló fa diszitómintázata erősen emlékeztet bennünket a honfoglaló magyarok tarsolylemez mintájára is. Ez a cím típusú mintázat volt a leggyakoribb a sztyeppeművészetben.

felső: szu(I), felső földréteg, humusz, fedő: fedild(I):
 alsó: va(I)
 boldog: lünde(I)
 fő, meghatározó: edi, meghatározni, diszponálni vmi felett:
 edin(I)
 rossz: vatah(I)
 sötét: kuma(I), sötétség: kum(I)
 gyors: diori, diorisi(I)
 lassú: lathag, lathu(I), lasta, lastu(I), lassan: lastum(I)
 hős: hideo(I), hősiesség: hideosi(I)
 szent, örök: suchü(I)
 eszes, okos: eszisi(I)
 kemény: dita(I)
 tűzből való: teszthi(I)
 tüzes: teszhild(I)
 hideg: jüve(I), hideg(ség): jüvetegh(I)
 öreg: vüregh(I)
 ősz(hajú): szor(I)
 régi: avesi(I)
 új: vuli(I)
 fél (vminek a fele): vele(I)
 másik: keltüdisi(I)
 iker-, kettős: jerki(I)
 messzi: meti(I), nessze lévő ember: metesi, metisi(I)
 hirtelen, váratlan, követhetetlenül gyors: bende(I), bendi,
 bendikh(I): rajtaütés
 felesleges: berü(I), feleslegesen: berüin(I)
 hamis: ullü(I), hamisan: ullün(I)
 sivár: sivas(i)
 sivatag: sivasild, sivasad(I)
 pusztulás: siva, pusztítás: sivata, sivatad(I), (háborús,
 emberi): sivatakh

HATÁROZÓ SZAVAK:

most pedig: imaszt(I), mostani: imaszt(i)
 akkor, akkoriban: omaszt(I), akkori: omaszti(I)
 itt ez: hit(I)
 ott az: hot(I)
 ki: küh(I), kifelé: eki(I)
 be: béh(I)
 fel: szu
 le: va
 iszia(K), (isja?): nyomósító összevonó határozószó:
 bizony(az), azpedig
 együtt v.k./v.m.-vel: jüncsta
 feleslegesen: berüin(I)
 külön v.k./v.m.-től: klün

Helyhatározók:

hely, a tér egy része: thege(I)

belülről mozgó lélek, belső üreg, barlang: béla(I)
itt (általában): hithege(I), ott (általában): vojthege(I)
messze: mete(I)
előre: idzsiwra(I), elől: idzsen(I)
hátra: jatawra(I), hátul: jatan(I)
ott fent: oszu(I)
otthon: homolt(I)
ide: hijthe(I)
oda: vojthe(I)

Időhatározók:

ma: ma, bima(I)
most: hima(I)
tegnap: klümma(I)
holnap: voljma(I)
sokáig tartó folyamat: volgjama(I), sokára, hosszú idő múlva:
volgjama ben(I)
soha: sukhüne(I)
éjszaka: hosszúni(I), éjszaka (napszak): hosszún(I), ichel(I)
(napszak), ichelt (időhat.), icheli (mn: éjszakai). A kétféle
megnevezés közti fogalmi megkülönböztetés nem világos.

MELLÉKNÉVI HATÁROZÓ nagy általánosságban,
számítalan rendhagyó esettel: melléknév+N, pl.
berü=felesleges, berün= feleslegesen

IGÉBŐL KÉPZETT MELLÉKNÉV: IN infinitívus végződés
helyett: UM képző: pl. lastin: lassítani ---- lassú: lastum

IGÉBŐL KÉPZETT FŐNÉV: IN infinitívus végződés
helyett: EMAJN képző, pl. antin: adni, antemajn: adomány,
pracein: okoskodni, pracemajn: okoskodás

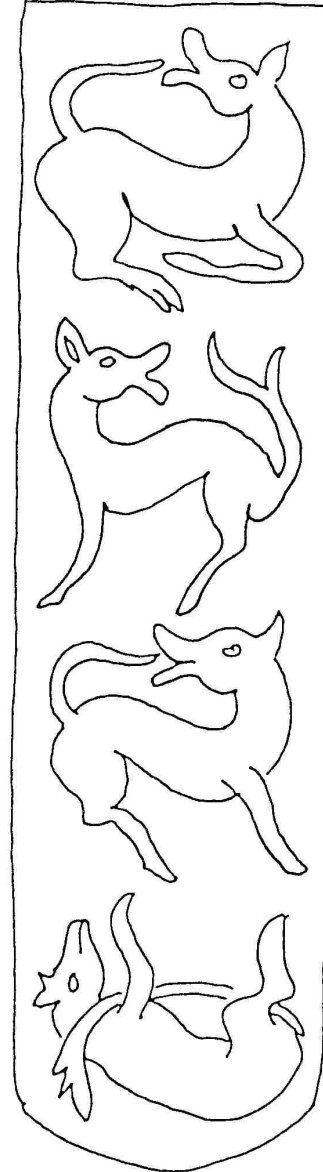
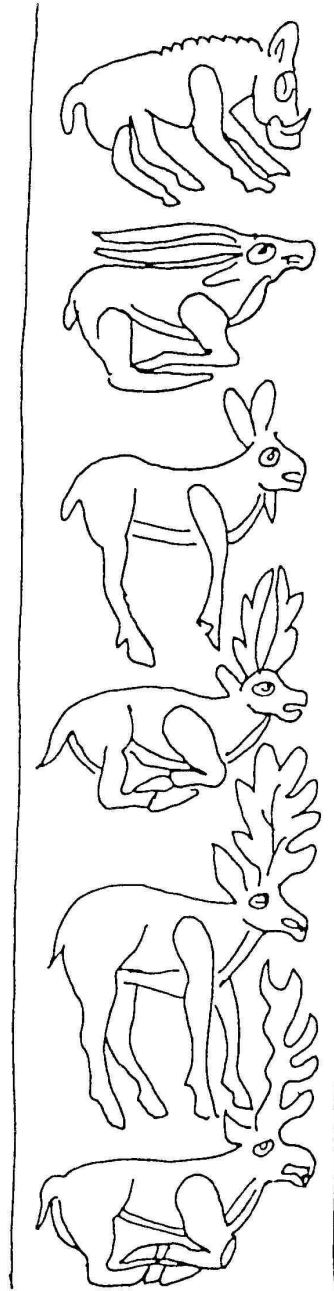
MELLÉKNEVEK:

alapfok: madü (nagy), középfok: madürb (nagyobb), felsőfok:
madürelb (legnagyobb)
kücsü (kicsi/ny/), kücsürb (kisebb), kücsürelb (legkisebb)
szu (felső), szulb v. szurb (magasabb), szuelb v. szurelb
(legfelső, legmagasabb)

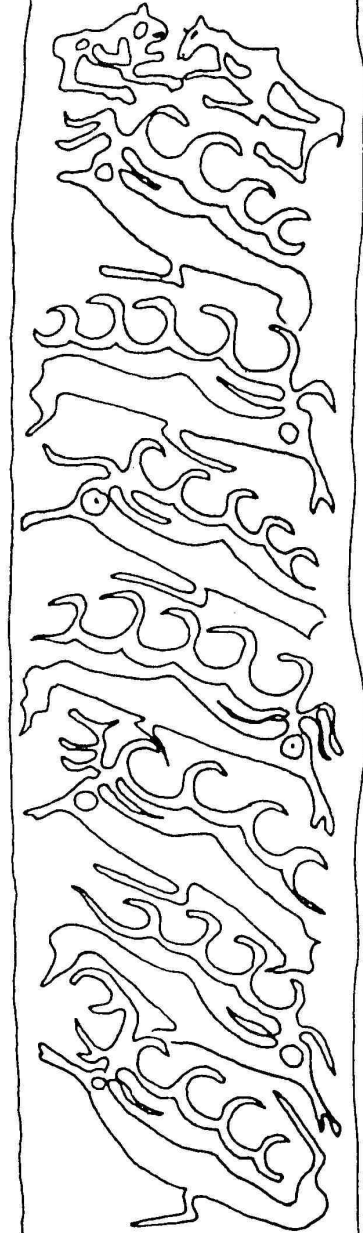
Megjegyzés: nem dönthető el egyértelműen, hogy a fenti
példák képzése általános érvényű formációt mutat-e, vagy
eleve rendhagyóak. Valószínűsíthető az igen nagyszámú
rendhagyóság, s szinte valamennyi melléknév fokozása
önálló jellegű.

KÖTŐSZAVAK:

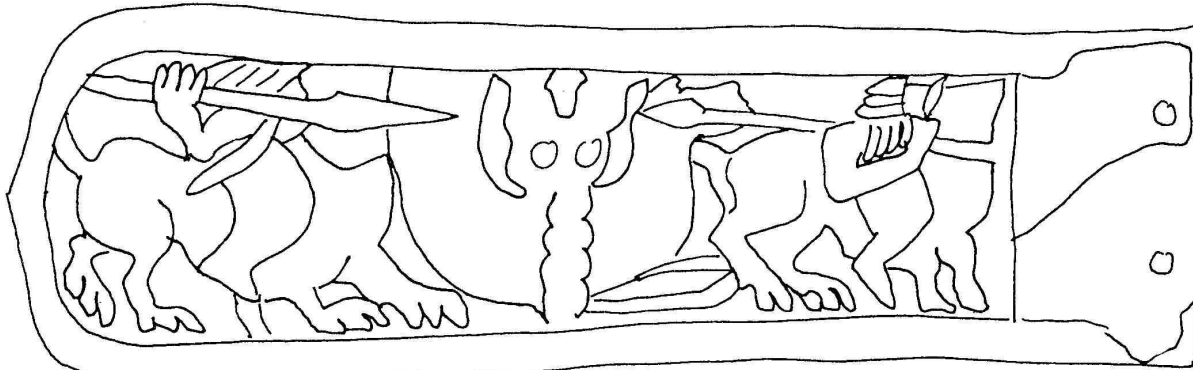
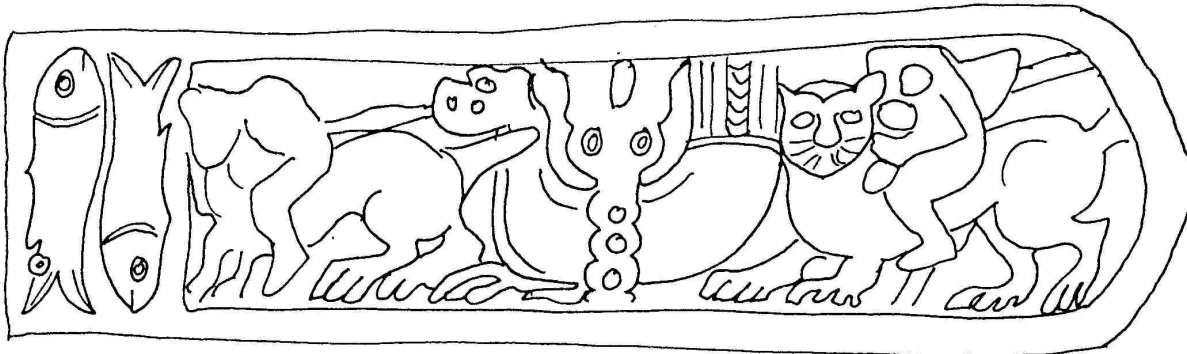
és: aj(I)
éspedig: ajsi(I)
ha: cha(I)

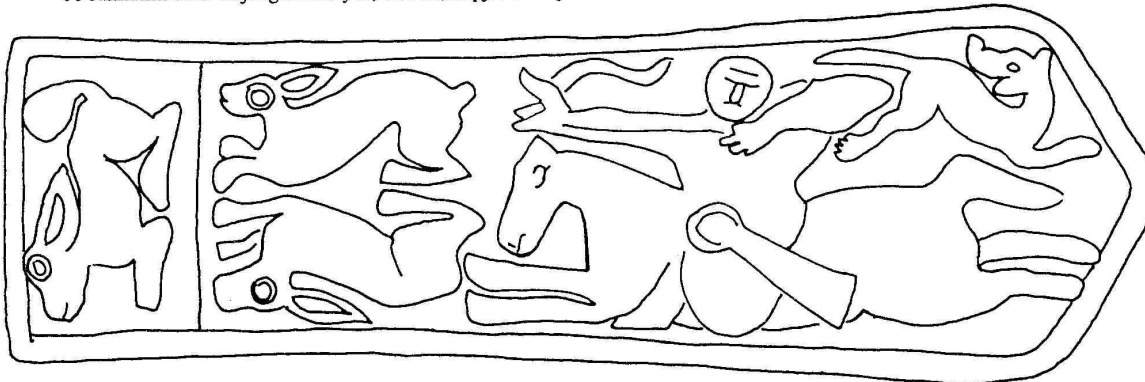
Szkíta balta nyelén, avar szijvégen,
dél-szibériai kőstétlén ugyanolyan
rendben következnek az állatalakok.

A bánhalmi avar szíjvég sárkányos, életfás, kopjás lovasjelenete.

A klárafalvi szíjvég ijásza. Az avarok egy része hun származású volt.

igy: idi, ide(I)
 mégis, ennek ellenére: idiam(I)
 mégpedig (azért): ajsiam(I)
 azérthogy: isiam(I)
 vagy: us, use(I)
 vagypedig: usiam(I)

GYAKORÍTÓ KÉPZŐ: -d, pl. atha - athad: atyaság, atyák intézménye

KICSINYÍTÓ KÉPZŐ: -r, pl. chunur: kis férfi, vantar: kis erdő, virághir: kis virág, *rendhagyó módon*: majra: anyácska, athira: atyácska, apácska, anri: kislány

NAGYÍTÓ KÉPZŐ: m, pl. chunum: nagy (darab) férfi, orem: nagy hegycsúcs, nagy orr

ELVONATKOZTATÓ KÉPZŐ: - ság, -ség: -S szóvégi képző, pl. nagyság: madüs

JELZŐSÍTETT ELVONATKOZTATÓ KÉPZŐ: -SI szóvégi képző, pl.: nagyságos: madüsi, hősies: hideosi

ELVONATKOZTATÓ ÁLTALÁNOSÍTÓ KÉPZŐ: -ILD szóvégi képző, pl. jágh: hegy, jághild: hegység

NEM: nen(I), IGEN, ÍGY: ejen(I)

POSZTPOZÍCIÓK(I):

hen: -on, en, ön

ben: -ban, ben

be: -ba, be

wra: -ra, re, reá

irente: vki vmiért, vki, vmi érdekében. Értem, érettem:

irentem, érted: irentesz, érte: ürente, értünk: irentünkh,

értetek: irentükhet, értük, érettük: ürentükh

elt, olt: valahol a tér egy meghatározott helyén, pontján: pl.

homolt=otthon, Konsztantinoszurolt: Konsztantinápolyban

szamar: vki, vmi számára, számotokra: szamtükhra

whet: val, vel

alto: vki, vmi által, vkin, vmin keresztül, alt: igekötő: át, pl.

altvün: átjönni

velje: vmi felé, irányában

vojle: vmi fölé

wereji: vmi felé, vimi irányában (haladni)

en: általános tagadó posztpozíció, főnevek és igék előtt is.

i: általános elvonatkoztatás: valahonnan, valamitől, alakitól.

pl. Párszikh: Perzsiai, Perzsiából jött, való.

no: vkinek, vminek neki, vkivel, vmivel szemben

dima: ellenében

dergü: vimivel, vkivel szemközt álló, szemben; szemközti
 melléknévként
 postpos. cum praepos.
 sopru....hen: vimn lefelé, lefelé menetben, lefelé menet vhol:
 veszpru....hen: vmin felfelé, felfelé menetben, felfelé menet
 vhol

SZÁMNEVEK(I):

Alapszámnevek:

egy: idzsi	tizenegy: tiz hen idzsi
kettő: keltü	tizenkettő: tiz hen keltü.
három: khormu	tizenhárom: tiz hen khormu
négy: nijdzsi	tizennégy: tiz hen nijdzsi
öt: hütü	tizenöt: tiz hen hütü
hat: hotu	tizenhat: tiz hen hotu
hét: jeti	tizenhét: tiz hen jeti
nyolc: loncsoj	tizennyolc: tiz hen loncsoj
kilenc: klüntiz	tizenkilenc: tiz hen klüntiz
tíz: tiz, húsz: khuszi,	huszonegy: khuszi hen idzsi, stb.

harminc: khormu ben tiz	száz: száth
negyven: nijdzsi ben tiz	ezer: hezer
ötven: hütü ben tiz	
hatvan: hotu ben tiz	
hetven: jeti ben tiz	
nyolcvan: loncsoj ben tiz	
kilencven: klüntiz ben tiz	

Sorszámnevek:

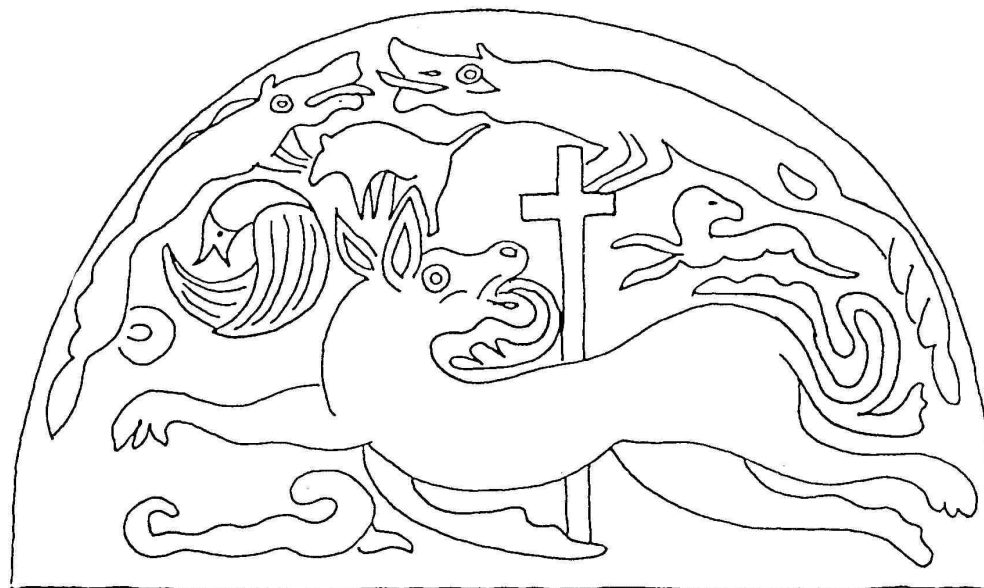
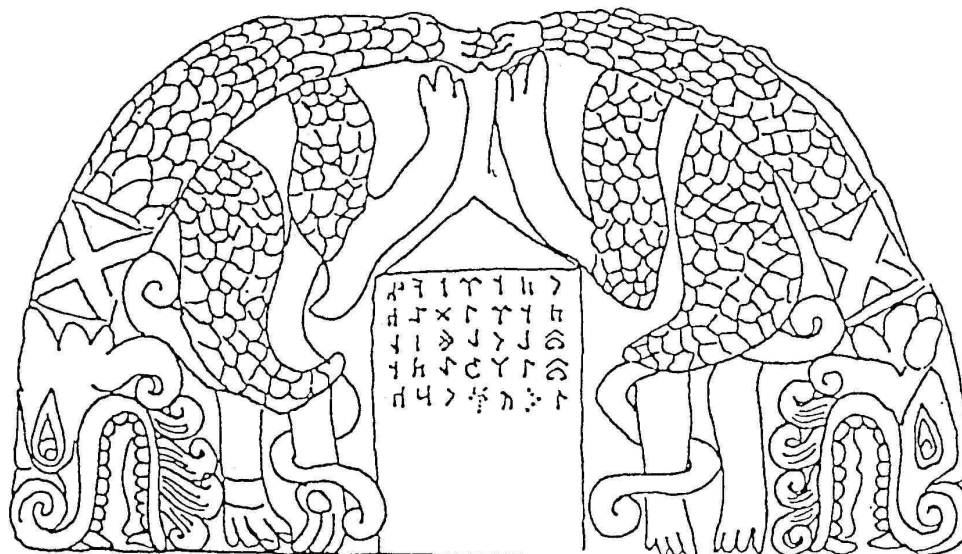
első: elenisi
 második: keltüsi
 harmadik: khormusi....N-ik:.....si

Törtszámnevek:

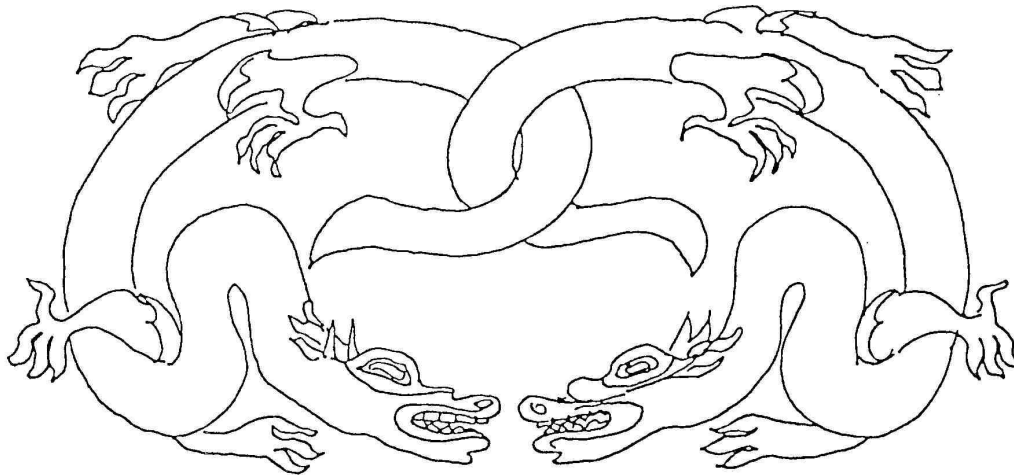
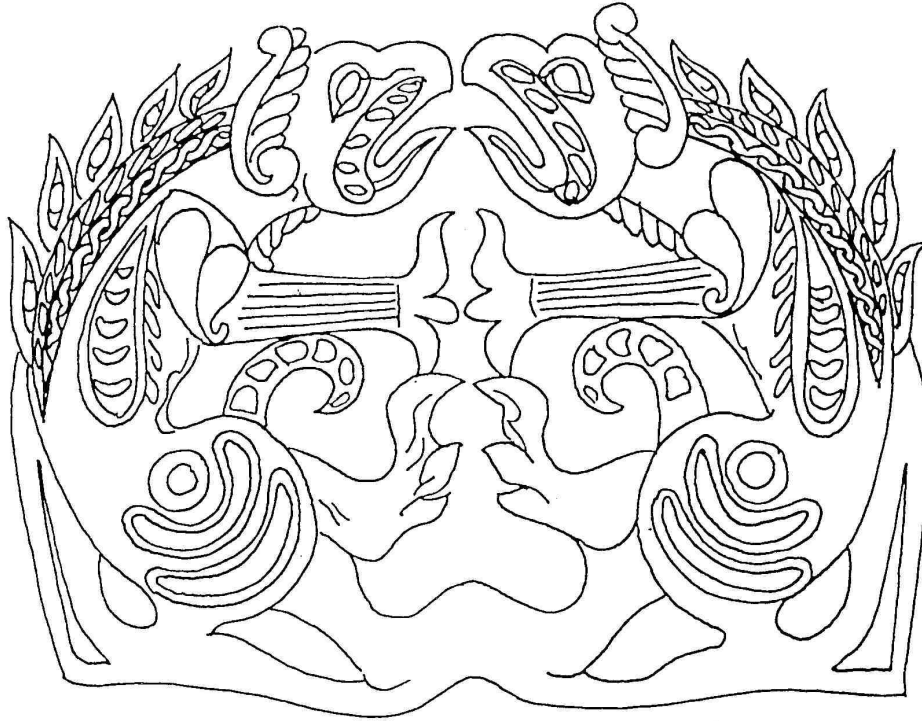
egyketted: idzsi-keltüdi
 egyharmad: idzsi-khormudi
 egynegyed: idzsi-nijdzsidi
 egyötöd: idzsi-hütüdi
 egyhatod: idzsi-hotudi
 egyheted: idzsi-jetedi
 egynyolcad: idzsi-loncsojdi
 egykilenced: idzsi-klüntidi
 egytized: idzsi-tizedi
 egyhuszad: idzsi-khuszidi

SZEMÉLYES NÉVMÁSOK (I): Alanyeset:

én: ejn mi: minkh
 te: ti ti: tikh
 ő: ü(j) ök: üjkh

Sárkányok tükörszimmetrikus elrendezésben Japántól Magyarorszáig előfordulnak a díszítőművészetben. A bal felső Ordu

Baliktól, Mongóliából, a bal alsó Zalaháshágyról, a jobb felső Paziriktól, az Altájból, a jobb alsó Hágiból, Japánból.

Tárgyeset:
 engem(et): inkmüt   minket: minkhüt
 téged: tinküt   titeket: tenkhtüt
 őt: jüt   őket: jönkhüt

Birtokos eset:
 enyém: imtin   miénk: mibinkh
 tiéd: tijint   tiétek: tibitekh
 övé?:   övék: ?

Részes eset:
 nekem: nikhüm   nekünk: nikhünkh
 neked: nikhüt   nektek: nüketekh
 neki: nükin   nekik: nükiyekh

IGÉK(I):

Az igeragozásról általában: az igék igen nagy része - feltehetőleg csaknem a fele, - különösen az egy-két tagú igék esetében - rendhagyó ragozása. A rendelkezésre álló anyag esetében az igeragozás jórésze rekonstruálhatatlan. Az alábbiakban kizárólag a rekonstruálható ragozású igéket mutatjuk be.

lenni: 1. vo(a?)jgen
 2. lejnin

VOJGEN és LEJNIN ragozása:

Jelenidő:

ejn vojgum   minkh vojgimunkh
 ti vojgisz   tikh vojgitukh
 új von   újkh vontukh

Jövőidő:

ejn leszim   minkh leszinkh
 ti leszil   tikh leszitikh
 új leszin   újkh leszienikh

Közelmúlt:

ejn volam   minkh volankh
 ti volajsz   tikh volantukh
 új volaj   újkh volanukh

Régmúlt:

ejn voltum   minkh voltunkh
 ti voltajisz   tikh voltajtikh
 új voltaj   újkh voltukh

menni: menin

Jelen idő: minem(?), minesz, minej, t.sz.: minenkh, mintekh,
 minmekh
 jüven: jönni

Jelen idő: jüvem, jüvesz, jüvej, t.sz.: jüvenkh, jüvtekh, jüvmekh, felsz.m.: jüvü!

vün: eljönni, vendégségbe jönni

Jelen idő: vüm, vüsz, vüj, t.sz.: vünkh, vütekh, vümekh, felsz.m.: vü!

látni, nézni(?): szömen

írni, szántani(?): szamthen

írást róni (fába): roven

élni: elvin

szülni: szérin

születni: széritin, szülés: széris, születés: szérid - Szent-

születése: Suchü szérid (Karácsony), a Szent születése

(Jézus): Suchünek szérid.

Születésnap: széridbi,

Boldog születésnapot!: lünde széridbi! (új)

(meg)halni: jalen

ölni, megölni: wülin - ne ölj!: ne wüljü! wüljüne!

elpusztulni, megsemmisülni: sijn, sivin

lerombolni, elpusztítani, megsemmisíteni: sivátin, sivájatin,

sijátin

kapni, megkapni: asten (rendhagyó, ragozás hiányosan

maradt meg) kapott vmit: asta

eltürni, elviselni: türen

véghezvinni, kivitelezni vmit vkivel, vimvel szemben(l):

türetin

tenni: tün (ragozása valószínűleg u.a. mint vün)

enni: hentin

inni: hümin

tudni, ismerni: tondin

megszentelni, megünnepelni: suchütin

adni: amtin

jelen idő: e.sz.: amtam, amtasz, amtaj, t.sz.: amtankh,

amtatokh, amtakh

várni vkire, vmire, vmit: warin

fújni vmit: fuvin

folyni: volgjin, volgün(?)

üzenni: iszten

kapcsolni, összekapcsolni: kapitin, kapcsolódni: kapin,

kapcsolat: kap

nyomni vkit, vmit, közösülni (v.ö. "baszni"): batten

enged(ni): engün

járni: járin

hegin: magasra jutni, emelkedni, tisztelni

hegatín: felemelni, tisztelni, tiszteltetni

előhívni, kivívni vmit: pegin

felvenni, alkalmazni: anuin

kínálni, ajánlani vmit: kenájín

hívni, felhívni vkit vmire: chüvin; híve vkinek, vminek:

chü(v)

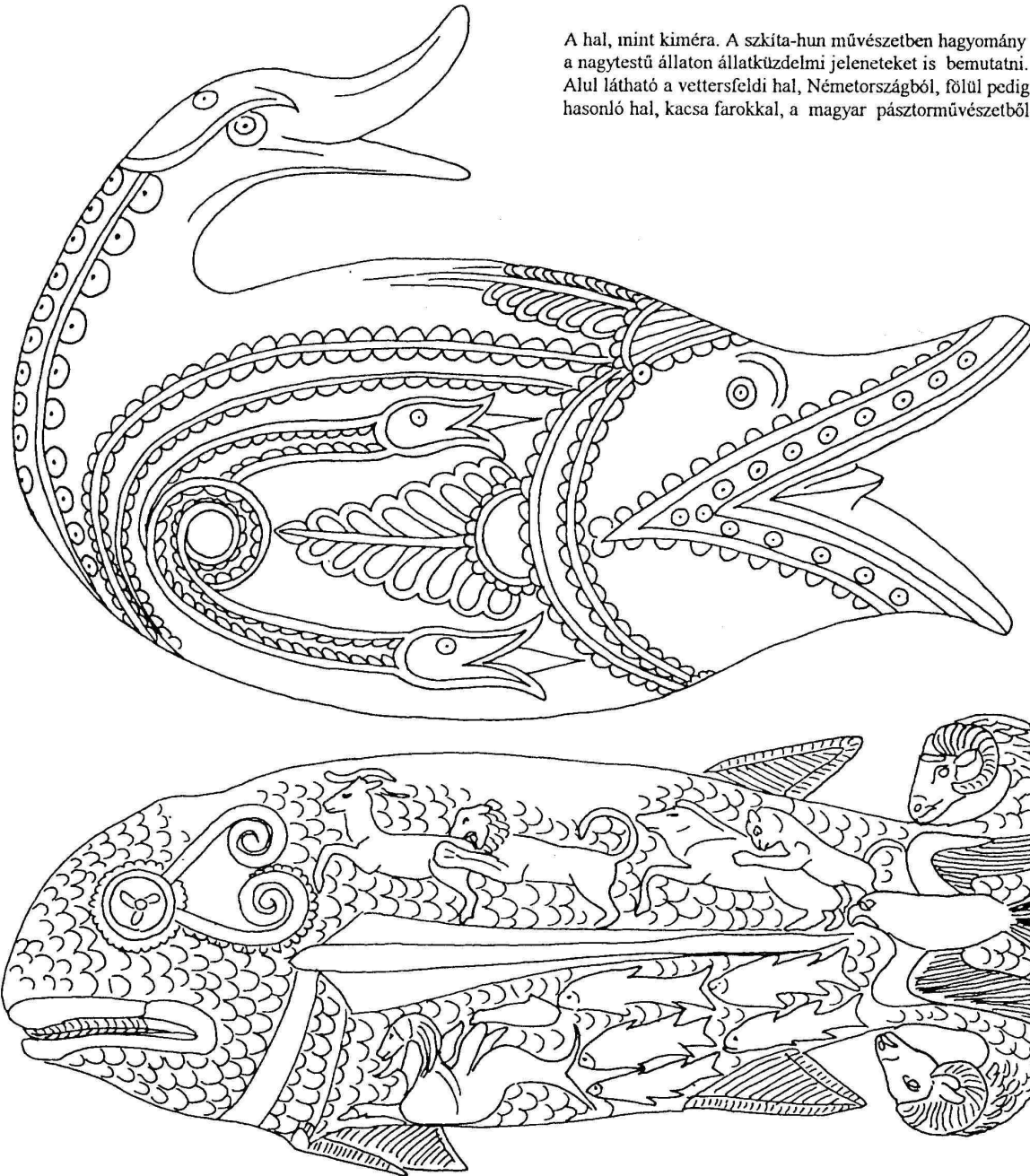
hívó: chüvigh

A nagyszentmiklósi
kincset is sokan Közép-ázsiai,
hunokhoz is kapcsolható
eredetűnek tartják.

A hal, mint kiméra. A szkíta-hun művészetben hagyomány a nagytestű állaton állatküzdelmi jeleneteket is bemutatni. Alul látható a vettersfeldi hal, Németországból, fölül pedig hasonló hal, kacsza farokkal, a magyar pásztorművészetből.

beborítani: büretin(I)
 gyülni, felhalmozódni: jülin,
 gyűjtemény, felhalmozódás: jülemild, gyűjtemény, tár
 (factitivus érteleben), jületild
 célbaérni, megérkezni: kopin,
 találat, becsapódás (nyilazásnál, dárdavetésnél): kopild,
 cél: kop
 gyűjteni: jületin, (össze)gyülni: jülin, gyűjtemény: jületid,
 gyűlés: jülemild
 (fel)avatni, felkenni vkit, vmit: kenin, felavatás, felkenés,
 harci díszbe való kifestés: keni
 felkinálni, feajánlani vkit, vmit: kenájátin
 származni: vadin, származás: vadi, származtatni: vadatin
 származni: okin (nem tisztázható a fogalmi különbség
 előzőtől)
 elkezdődni: dikün, elkezdni: dikütün, kezdet: dike(i)
 óhajtani vmit: ászin (óhajtó mód segédigéje)
 lehetséges lenni, hatni, hetni (megfelel a német "mögen"
 igének): hetin) a feltételes mód segédigéje: hetin(I)

Régmúlt általános ragja: LT.pl. antult = adott, antultmuk =
 adtunk

Befejezett múlt: -UTTA, pl. anutta = adott, anuttankh = adtuk
 (tárgyasított formában)

Felszólító mód (egyesszám második személy) általános ragja:
Ü, pl. antü = adj!
 az összes további eset: -ünüm, -ü, -ün, -ünkh, -ünetekh, -
 ünükh.

Tiltó mód: felszólító mód+NE, pl. wüljüne=ne ölj!
 Megjegyzés: a "ne tiltó rag gyakran az ige elé kerül, u.i. a ne
wüljü is helyes.

Óhajtó mód: ászin segédigével: ászin+infinitivus, pl. ászim
 hümin, ászisz hümin, ászin hümin, ászinkkh hümin, ászitekh
 hümin, ászikh hümin.

Jelenidejű feltétles mód: hetin segédigével: hetin+infinitivus,
 pl. hetim hümin, hetisz hümin, heti hümin, hetinkh hümin,
 hetitekh hümin, hetikh hümin.

Jövőidő: egyszerű meghatározott:infinitivus végződés + -im,
 -isz, - i, -inkh, itekh,-ikh, pl. holnap iszom: voljma hüminim,
 iszol: hüminisz, iszik: hümini, iszunk: hümininkh, iszotk:
 hüminitekh, isznak: hünminikh.

Összetett meghatározatlan közeljövő: LEJNIN
 segédige+infinitivus végződés: +I pl. most majd iszom:
 lejszim hümini, stb.

Összetett meghatározatlan távoli jövő: VÜN
segédige+infinitivus végződés+I, pl. majd (valamikor) inni
fogok: vüm hümini, stb.

Általános participium praesens: IN, EN infinitum végződés
helyett: AGH vagy JAGH, ritkán IGH (pl. hüvigh=hívó)
képző: pl. volgiin(folyni)-volgjagh(folyó), szamthen: szántani
- szamthagh: szántó, földműves.

Általános participium futurum: IN, EN infinitum végződés
helyett: ÁNT képző. Pl. rendhagyó!/: vün(eljőnni) -
vüjánt(az eljövendő, a jövőbeni, a jövő).

Általános participium perfectum: IN, EN infinitum végződés
helyett: ÁTH képző

Gerundium: infinitum tö helyett: - EVE, IVE egyes
esetekben: ED(E) végződés. pl. hümeve: (meg)ivandó,
megíva, vüve: jöve; jüvede: (el)jöve. A két típus (v,d) nem
feltétlenül azonos nyelvtani jelentés, megkülönböztetésük az
anyag jelenlegi feldolgozási szintjén nem lehetséges.

MŰVELTETŐ IGE: -ÁT toldalékrag az igető után és az
infinitivus rag előtt. Pl. sivin elpusztulni, sivÁTin elpusztítani

SZÖVEGEK - Hun és örmény nyelvű, örmény fonetikus
betűkkel leírt szövegtörödek (SzKhB/490)

"Asari Isechunhkh (megjegyzés: a kétszer leírt kh,
értelmezhetetlen, esetleg nyomatékos genitívus?) ontutta
Asaret Asaraszunihesz(z?). Asarinekh vikh amendachunhkh
voltukh. Chunchk ai anikh igebul vadoltukh. Isechunekh thaga
Éjalana. Amenda azdigh chun ai aní. Asaront ai szertis okinta
amenut."

TIZESZAVA (SzKhM/189) Örmény betűkkel leírt hun
nyelvű szöveg:

- Hegü istahainit ai urrusaghitet, urritet.
- Leszünüte keltüdisi istahainitekh.
- Aluvüne istahainje injevet berüin száhátwra.
- Suchütü isabikhet.
- Wüljüne.
- Lopüne.
- Tiknazirüne.
- Hegaratü athaitet ai maiatet.
- Auharüne klübarekatje inüt barunh(j?)át.
- Klübarekat(i)dima tüne ullü zedauwajildet.

Türününkhne sivajatin Isurrukhet (Szövegtör.:SzKhM/ 112)

SZÖVEG (K, görögből, fonetikailag nehezen
rekonstruálható, SzKhMch/14):

"En arkhéj éjn ho Logosz, kaj ho Logosz éjn prosz tón
Theón,

kaj Theosz éjn ho Logosz":

"Esziszkü ben volaj szava, iszia szava volaj theosz velé iszia
theosz volaj szava"

feltételezés: "iszia"="isa" (HB)

Megjegyzés: mivel itt a szöveg nem az "isztain" alakot
használja, úgy tűnik ez nem felel meg a görög "theosz"
fogalomnak.

A HUNOK VALLÁSA

*Ó-örményből (grabar) fordította Schütz Ödön és Detre
Csaba, 1978. Eredeti: Kr. u. 6. század eleje, Szurb Khács
Jekegetzin, Iszfahán tartomány, Irán.*

( ) jelölés között az eredeti grabar szöveg utalásai az
örmény megfelelőre.

/ / jelölés között a fordítók megjegyzései.

A hunok (sonjuk) vallása egyszerű és könnyen áttekinthető.
Egy igazi istenük van és ez a Nap (Napi). A Nap mindennek
eredete, mindennek meghatározója és folyamatosan sugározza
ki az egész világot. A Nap lenyugta után az /álló/ csillagok
vigyázzák az eget, a földet, mint a Nap követői és szemei. A
Nap éjjel a csillagokban szétszórja magát az égen, s
napkeltekor begyűjti a csillagokat. Az Északi Madü /Madü:
uralkodó, szóserint a Nagy/ Birodalmában egy évben csak
egyszer szórja szét magát. - /sic ! - d.cs./ Az elesett harcosok
a Napot követik égi útján. (Napje outou: a Nap gyepeje
/bizonyára az Ekliptikáról van szó./) A Hold a Nap felesége,
csupán visszfénye /sic ! - d.cs./ minden hatalom nélkül.
Ugyanílyenek a bolygók, a Nap gyermekei /sic ! - d.cs./.

A Madü a Nap földi helytartója. A Nap először őt és
harcosait köszönti, ha leborulnak előtte. A hunok naponta
háromszor imádkoznak a Naphoz: napkeltekor, délbén,
napnyugtakor: a Nap felé a földre leborulva imádkoznak,
homlokukat a földre szorítva. Lovon ülve a ló hátán a Nap
felé előresimulva imádkoznak. A hunoknak ma már
nincsenek templomaik, mint ahogyan kifejezik: az egész világ
templomuk, mivel a világ a Nap temploma. Az ősök, a keleti
és déli sonjuk, építettek templomokat, amikor több istent
imádtak. Ezeket a Nap a tüzével elemésztette, s megtiltotta
/lehetetlenné tette/ más istenek imádságát. Azóta tilos
mindenféle bálvány kultusza is, ezeket a Madü pusztíttatja el.
A Nap mindenféle ábrázolása, különösképpen

antropomorf módon, tilos. Egy Nap-szimbólum megengedett:
egy kör közepén egy ponttal. A hunoknak papjaik sincsenek.
A hunok sokféle szövetséges népe a legkülönbözőbb
isteneknek hódol, egyszerre többnek is. Ezekkel szemben a
hunok messzemenően türelmesek, s ha bántalom éri e népek
valamelyikét vallásuk gyakorlásában, megvédik őket, s a
zavarkeltőket szigorúan megbüntetik. A védelem a
szövetségesek templomainak, bálványainak is szól.
Welamabiri Madü /a név jelentése: hű szövetséges uralkodó/
kétszáz hűtőt vezetett ki, mert felgyűjtották a szövetséges
marju nép /ma nem azonosítható egykori nép/ templomait. A
hunok vallása ugyanolyan egysíntes, mint a miénk /mármost
az örmény keresztények egysíntes/, de nincsenek szentjeik és
vallásuk nem különbözteti meg az embert az embertől. A
sonjuk /ősi hunok/ nyelvén több Nap-himnusz létezik. A
himnuszok többsége törvényeket hordoz. Ezeket maga a Nap
sugározza ki, s mikor ezeket énekelik, eggyé válnak a Nap
mindent életető sugarával.

KÖVETKEZTETÉSEK

*A rendelkezésre álló szövegek elemzéséből egyértelműen
kiderül, hogy a Kaukázus északi előterében Kr.u. 500 körül
egy olyan nép élt, amely önmagát "hun"-nak nevezte, s a
feljegyzéseket készítő örmény hittérítőket ezt a megnevezést
elfogadták és átvették. Az előzetes elemzések szerint a
rendelkezésre álló szókészletnek mintegy a fele rokonítható
a mai magyar nyelv szavaival. Itt külön kérdéskör a
rokonítható szavak etimológiai eredete. Az itt rekonstruált
hun nyelv nyelvtani rendszere erősen hasonlít a mai
magyar nyelvére. Érdekes, hogy a szókészletben a
második rokonítható nyelv az örmény. Ez vonatkozik a
nyelvtanra is. Érdekes összefüggések találhatók elsősorban
az igeragozás terén. E vonatkozásban talán közelebb
kerültünk a magyar-rokon és indoeurópai nyelvek közös
gyökeréhez. Célszerűbb lesz a nyelvrokonsági körre a
"magyar-rokon", vagy akár "hungaroid" megnevezés.
Feltűnő, hogy a hun szótárban alig találkozzunk kifejezetten
török eredetű szavakkal. Érdekesebb a Kelet-Eurázsiai és az
indiai eredetű szavak. Az átfogó etimológiai értékelésre majd
nagyobb anyag áttekintése után kerülhet sor.*

Irodalom:

EDMUND SJUC: Hin hajeren - chuneren jerkulezü
matjanner Iráni medzs - Matenadaran, Jereván, 1962.
(magyarul: Schütz Ödön: Órégi örmény - hun két nyelvű
kéziratok Iránban. Matenadaran, Jereván, 1962)

SIMA QIAN (Kr.e. 2.-1.sz.d.): A hunok legkorábbi története.
A Shi Ji 110. kötete. Magyarra fordította: Du Yaxiong és
Horváth Izabella. Peking, 1997. Press Print, Kiskunlacháza

**AZ EURÁZSIAI MŰVÉSZETEK SOROZATBAN
MEGJELENT (2003 októberéig)**

1. HONFOGLALÁS KORI KIFESTŐ - 1996
2. ROMÁNKORI TEMPLOMKAPUK - 1998
3. SZENT LÁSZLÓ KIFESTŐ - 1999
4. SZENT ISTVÁN KIRÁLY EMLÉKEZETE - 2000
5. VIKING KIFESTŐ - 2000
6. KELTA KIFESTŐ - 2000
7. SZKÍTA KIFESTŐ - 2001
8. KAZETTÁS MENNYEZETEK - 2002
9. JAPÁN, A FELKELŐ NAP ORSZÁGA - 2002
10. 1000 ÉVES MAGYARORSZÁG - 2002
11. IRÁNI KIFESTŐ - 2003
12. KAUKÁZSUI MŰVÉSZET - 2003
13. KÖZÉP ÁZSIAI MŰVÉSZET - 2003
14. A HUNOK MŰVÉSZETE - 2003

Előkészületben
15. ÓKORI KRÉTAI ÉS GÖRÖG MŰVÉSZET - 2003
ETRURIA, RÓMA ÉS TOSZKÁNA MŰVÉSZETE
KÍNA MŰVÉSZETE

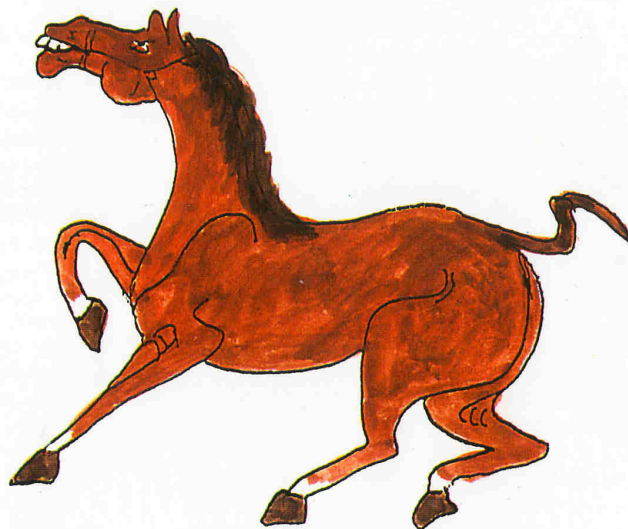
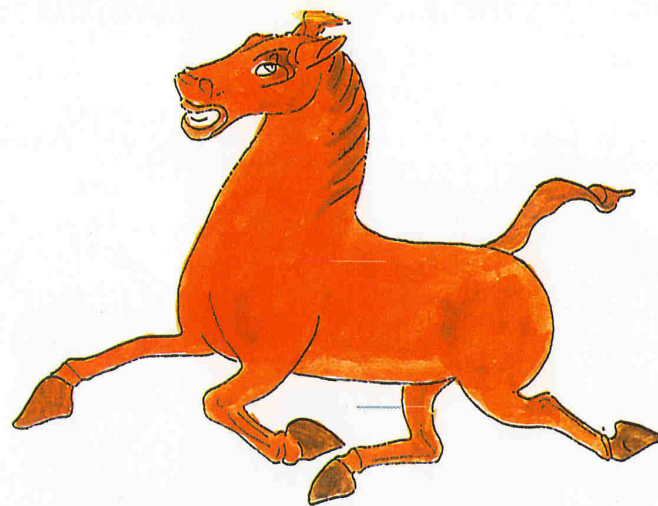
Kapcsolódnak sorozatunkhoz a PUSZTASZERI KIFESTŐ,
AZ EURÁZSIAI MŰVÉSZETTŐL A SZÁMÍTÓGÉPES
GRAFIKÁIG és a HONFOGLALÁS KORI EMLÉKEK c.
kifestők is.

Irodalom:

- [1] Bakay K. (1997, 1998): *Óstörténetünk régészeti forrásai. I. II.* Miskolc; [2] Erdélyi I., Sugár L. (1982): *Ázsiai lovas nomádok.* Gondolat, Budapest; [3] Erdy M. (2001): *A hun lovastemetkezések.* Magyarországért, Édes Hazánkért Kiadó, Szekesfehervár; [4] von Gamber O. (1978): *Waffe und Rüstung Eurasiens.* Klinkhardt und Biermann, Braunschweig; [5] Ghirshman, R. (1964): *Persia. From the Origins to Alexander the Great.* Thames and Hudson, London; [6] Götz L. (1995): *Keleten kél a Nap.* Püski, Budapest; [7] Huszka J. (1930): *A magyar turáni ornamentika története.* Pátria, Budapest; [8] von Jettmar K. (1964): *Die Frühen Steppenvölker.* Baden-Baden; [9] László Gy. (1974): *A népvándorláskor művészete Magyarországon.* Corvina, Budapest; [10] Lukácsy K. (1870): *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei örmény eredeti kútfők után.* Kolozsvár; [11] Okladnyikov A. P., Martinov A. I. (1983): *Szibériai sziklarajzok.* Gondolat, Budapest; [12] Rolle R. (1980): *Die Welt der Skythen.* Bucher, Luzern und Frankfurt; [13] Ryugenko Sz. I. (1953): *Kultura naszelényija gornava Altaja v szkifszkoje vrémja.* Akadémija Nauk Sz. Sz. R. Moszkva i Leningrad; [14] Talbot-Rice, T. (1965): *Ancient Arts of Central Asia.* Thames and Hudson, New York; [15] Tolstov Sz. P. (1950): *Az ősi Choreszm.* Hungária, Budapest; [16] Varga G. (1999): *A magyarság jelképei.* Írástörténeti Kutatóintézet, Budapest

AZ EURÁZSIAI MŰVÉSZETEK SOROZAT A HUNOK MŰVÉSZETE CÍMŰ KIFESTŐKÖTETÉT
kiadja a Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete és az UNICONSTANT. Budapest, Püspökladány
A hunok művészete kiállítás és kifestő kiadását anyagilag támogatta:
Nyers Csaba, Budaházy György, Ostorházi László, Greskovits Dávid, Földi Tivadar, Fabriczy Anikó, Pongor Gábor

Bérczi Szaniszló, Detre Csaba: A HUNOK MŰVÉSZETE, ISBN 963 86401 1 1

Ezt a munkánkat Kőrösi Csoma Sándor és minden keletet kutató magyar emlékének ajánljuk

Hálával és szeretettel gondolunk mindazokra, akik valamilyen formában segítették az Eurázsiai Művészeteket bemutató kifestőkönyv-sorozat napvilágra hozásának és továbbfejlesztésének munkáját: Bánsági Tamás, Bánsági Mária, Bérczi Alajos, Bérczi István, Bérczi Katalin, Bérczi Zsófia, Bíró Mária, Cech Vilmos, Czene Valéria, Csuri Károlyné, Dankó László, Deákné Demjén Ilona, Deák Gyula, Dobos László, Fabriczy Anikó, Földi Tivadar, Garam Éva, Gulyás Balázs, Gulyás Pálné, Jeppesen Henrik, Józsa Sándor, Kabai Sándor, Kiss Ádám, Kiss Ulrich, Kizsel Vilmos, Kolczonay Katalin, Kubovics Imre, László Gyula, Lukács Béla, Magyar Györgyi, Magyar Jolán, Matyasovich Henrik, Miura Yasunori, Miyazaaki Koji, Muzslay István, Nagy Dénes, Ogawa Tohru, Pap Gábor, Papp Éva, Péter Borbála, Péter Júlia, Sano Osamu, Sára Endréné, Szabó László, Szederkényi Tibor, Szili István, Takahito Mikasa Nomiya hg., Takaki Ryuji, Tóth Albert, Tusa Erzsébet, Újvári Béla, Utasi Jenő, Veszelszky Endréné, Zöldy Pálné.